

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»
Факультет філології, психології та педагогіки

Кафедра психології та педагогіки
Спеціальність 053 «Психологія»
Очна форма навчання 4 курс першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

КВАЛІФІКАЦІЙНА БАКАЛАВРСЬКА РОБОТА
«ВПЛИВ ВИЯВУ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ НА ЯКІСТЬ
МІЖОСОБИСТІСНОГО СПІЛКУВАННЯ ДІЮЧИХ ВІЙСЬКОВИХ»

Виконав студент гр. 402-ФП
_____.2026 р. _____ Д.В. Вергузь
Керівник кваліфікаційної роботи
_____.2026 р. _____ М.М. Тесленко

Робота допущена до захисту:
Завідувачка кафедри психології та педагогіки Клевака Л.П.
_____.2026 р. _____ (підпис)

Полтава 2026

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ТА МІЖСОБИСТІСНОГО СПІЛКУВАННЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ	6
1.1. Поняття агресивної поведінки у військових у психологічній науці.....	6
1.2. Психологічні особливості міжособистісного спілкування діючих військових.....	11
1.3. Вплив агресивної поведінки на якість міжособистісної взаємодії у військовому середовищі.....	16
Висновки до першого розділу	20
РОЗДІЛ 2 МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ НА ЯКІСТЬ МІЖСОБИСТІСНОГО СПІЛКУВАННЯ ДІЮЧИХ ВІЙСЬКОВИХ	24
2.1. Опис та обґрунтування психодіагностичних методик.....	24
2.2. Опитувальник агресивності Басса–Даркі.....	26
2.3. Методика «Діагностика міжособистісних відносин (ДМО)» Т. Лірі.....	28
2.4. Методика «Діагностика рівня конфліктності особистості» Є.П. Ільїн, П.А. Ковальов.....	31
Висновки до другого розділу	34
РОЗДІЛ 3 ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ НА ЯКІСТЬ МІЖСОБИСТІСНОГО СПІЛКУВАННЯ ДІЮЧИХ ВІЙСЬКОВИХ	37
3.1. Організація та методи емпіричного дослідження.....	37
3.2. Аналіз результатів дослідження рівня агресивності діючих військових.....	40
3.3. Дослідження особливостей міжособистісного спілкування військовослужбовців Т.Лірі.....	46
3.4. Аналіз результатів дослідження за методикою «Діагностика рівня конфліктності особистості» Є.П. Ільїн, П.А. Ковальов.....	51
3.5. Взаємозв'язок агресивної поведінки та якості міжособистісного спілкування військових.....	56
Висновки до третього розділу	60
ВИСНОВКИ	63
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	68
ДОДАТКИ	72

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Служба в умовах війни супроводжується постійним психоемоційним напруженням, що неминуче впливає на поведінку військовослужбовців та особливості їх взаємодії у колективі. Бойові чергування, тривале перебування в зоні небезпеки, недосипання, втрата побратимів та постійна відповідальність за життя інших людей можуть призводити до підвищеної дратівливості, різких емоційних реакцій і конфліктності. У реальних умовах служби це часто проявляється у напруженому спілкуванні між військовими, емоційній відстороненості або агресивних словесних реакціях навіть під час звичайних побутових ситуацій.

Після тривалих бойових виїздів військовослужбовці нерідко демонструють надмірну настороженість та різку реакцію на зауваження або критику. У деяких випадках звичайна робоча суперечка щодо виконання наказу може швидко переходити у конфлікт через емоційне виснаження та накопичену внутрішню напругу. Саме тому проблема агресивної поведінки військових сьогодні є не лише психологічною, а й практично значущою для збереження здорового психологічного клімату у підрозділах.

Дослідження агресивної поведінки здійснювали як зарубіжні, так і вітчизняні науковці. Значний внесок у розвиток теоретичних уявлень про агресію зробили Зигмунд Фройд, Конрад Лоренц, Альберт Бандура, Арнольд Басс, Леонард Берковіц. Серед українських дослідників проблему агресивності та міжособистісної взаємодії вивчали Сергій Максименко, Тетяна Титаренко, Леонід Орбан-Лембрик, Василь Крайнюк, Наталія Пов'якель та інші. Незважаючи на значну кількість наукових праць, проблема впливу агресивної поведінки саме на якість міжособистісного спілкування діючих військових потребує подальшого наукового дослідження, особливо в умовах сучасної військової ситуації в Україні.

Мета дослідження полягає у теоретичному обґрунтуванні та емпіричному дослідженні впливу агресивної поведінки на якість міжособистісного

спілкування діючих військовослужбовців. Відповідно до поставленої мети визначено такі **завдання дослідження**:

1. Вивчити основні наукові підходи до розуміння агресивної поведінки у психологічній науці.
2. Проаналізувати психологічні особливості міжособистісного спілкування військовослужбовців.
3. Визначити основні чинники виникнення агресивної поведінки у діючих військових.
4. Обґрунтувати та підібрати психодіагностичні методики для дослідження агресивності та міжособистісного спілкування.
5. Провести емпіричне дослідження рівня агресивної поведінки військовослужбовців.
6. Виявити взаємозв'язок між рівнем агресивності та якістю міжособистісного спілкування.

Гіпотеза дослідження полягає у припущенні, що підвищений рівень агресивної поведінки негативно впливає на якість міжособистісного спілкування діючих військових, спричиняючи зростання конфліктності, зниження рівня довіри та ускладнення комунікативної взаємодії у військовому колективі.

Об'єкт дослідження: агресивна поведінка особистості.

Предмет дослідження: вплив вияву агресивної поведінки на якість міжособистісного спілкування діючих військовослужбовців.

Методи дослідження: теоретичні методи включали аналіз, синтез, порівняння, узагальнення та систематизацію наукової літератури з проблеми дослідження. Емпіричні методи передбачали психодіагностичне тестування та анкетування. Для дослідження агресивної поведінки використовувався опитувальник Басса–Даркі, а для вивчення особливостей міжособистісного спілкування – методика міжособистісних відносин Тімоті Лірі та тест комунікативних здібностей. Обробка результатів здійснювалася за допомогою методів математичної статистики.

Інформаційну базу дослідження становлять наукові праці українських та зарубіжних психологів, монографії, статті у фахових виданнях, навчальні посібники, матеріали сучасних психологічних досліджень, а також достовірні електронні ресурси мережі Інтернет.

Наукова новизна дослідження полягає у комплексному аналізі взаємозв'язку між проявами агресивної поведінки та якістю міжособистісного спілкування діючих військових в умовах підвищеного психоемоційного навантаження. У роботі уточнено психологічні особливості прояву агресії у військовому середовищі та визначено її вплив на комунікативну взаємодію військовослужбовців.

Практичне значення отриманих результатів дослідження полягає у можливості використання результатів дослідження практичними психологами, військовими психологами та командирами підрозділів для профілактики конфліктності, зниження рівня агресивності та покращення психологічного клімату у військовому колективі.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальні висновки, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг роботи становить 85 сторінок, з них 66 сторінок основного тексту, список використаних джерел містить 56 позицій.

РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ТА МІЖСОБИСТІСНОГО СПІЛКУВАННЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

1.1. Поняття агресивної поведінки у військових у психологічній науці

У сучасній психології агресивна поведінка розглядається не лише як прояв ворожості чи бажання завдати шкоди іншій людині. Дослідники наголошують, що агресія часто виникає як реакція на сильний стрес, втому, страх або тривале емоційне перенапруження. Особливо помітно це проявляється у військовому середовищі, де людина змушена постійно перебувати у стані готовності до небезпеки.

У повсякденному житті військових агресивність не завжди проявляється у фізичних діях. Частіше вона виражається через різкий тон спілкування, надмірну категоричність, нетерпимість до помилок інших або емоційне дистанціювання. Так, після кількох діб без повноцінного відпочинку військовослужбовець може гостро реагувати навіть на незначні зауваження чи побутові труднощі. Подібні реакції нерідко є наслідком накопиченого стресу, а не свідомого бажання конфлікту.

Водночас слід враховувати, що агресія у військовій діяльності може мати і конструктивний характер. У бойових умовах рішучість, готовність діяти швидко та жорстко іноді допомагають зберегти життя особового складу. Проте якщо людина не здатна контролювати власний емоційний стан поза бойовою ситуацією, агресивність починає негативно впливати на міжособистісні стосунки у колективі.

У психологічній літературі поняття «агресія» трактується неоднозначно. Це пояснюється складністю самого феномена, а також існуванням різних наукових підходів до його розуміння. У широкому значенні агресію визначають як поведінку, спрямовану на нанесення фізичної або психологічної шкоди іншій людині чи групі людей [3, с. 24].

На думку Галини Абрамової, агресія є формою поведінки, що виникає у відповідь на внутрішнє або зовнішнє напруження та супроводжується прагненням до домінування або самозахисту [17, с. 52]. Дослідниця зазначає, що агресивність може проявлятися не лише у фізичних діях, а й у вербальних реакціях, емоційному тиску, демонстрації ворожості чи негативного ставлення до оточення.

Український психолог Сергій Максименко розглядає агресивну поведінку як складне соціально-психологічне явище, яке формується під впливом біологічних, соціальних та особистісних чинників [33, с. 17-19]. Учений підкреслює, що агресія не є виключно негативним явищем, оскільки в окремих ситуаціях вона може виконувати захисну або адаптивну функцію. Проте надмірний рівень агресивності здатний порушувати процес соціальної взаємодії та негативно впливати на комунікацію між людьми.

У сучасній психології виділяють декілька основних підходів до пояснення природи агресії. Представники біологічного підходу вважають агресію вродженою властивістю людини. Зокрема, Зигмунд Фройд пояснював агресивну поведінку дією інстинкту смерті – Танатосу, який спрямований на руйнування та самознищення [7, с. 14]. На думку вченого, агресивна енергія накопичується всередині людини та потребує виходу через зовнішню поведінку.

Подібної позиції дотримувався Конрад Лоренц, який розглядав агресію як природний механізм боротьби за виживання [40, с. 91]. Учений зазначав, що агресія є необхідною для самозахисту та збереження виду, однак у соціальному середовищі її прояви можуть набувати деструктивного рахунку.

Соціально-психологічний підхід пояснює агресивну поведінку впливом навколишнього середовища та процесом соціального навчання. Альберт Бандура довів, що агресивна поведінка формується шляхом наслідування моделей поведінки інших людей [54, с. 28-31]. Згідно з теорією соціального навчання, людина може засвоювати агресивні реакції через спостереження за поведінкою батьків, однолітків, військового колективу або інформаційного середовища.

Особливо важливим є вивчення агресивної поведінки у військовому середовищі. Військова діяльність супроводжується високим рівнем психоемоційного напруження, небезпекою для життя, постійною відповідальністю та необхідністю швидкого прийняття рішень. Такі умови можуть сприяти виникненню підвищеної дратівливості, імпульсивності та агресивних реакцій. На думку Василя Крайнюка, агресивна поведінка військовослужбовців часто є наслідком психологічного виснаження, тривалого стресу та емоційного перевантаження [7, с. 144]. Тобто, бойовий досвід може впливати на зміну емоційної сфери особистості, знижувати рівень самоконтролю та підвищувати конфліктність у міжособистісному спілкуванні.

Водночас агресія у військових може мати як конструктивний, так і деструктивний характер. Конструктивна агресія проявляється у рішучості, сміливості, здатності захищати себе та інших. Деструктивна агресія пов'язана з ворожістю, конфліктністю, жорстокістю та порушенням соціальних норм. Леонід Орбан-Лембрик підкреслює, що агресивна поведінка негативно впливає на міжособистісне спілкування, оскільки породжує недовіру, напруженість та емоційні конфлікти у групі [42, с. 113]. У військовому колективі це може призводити до погіршення психологічного клімату, зниження згуртованості та ефективності спільної діяльності.

Аналізуючи цей феномен глибше, слід зауважити, що агресія в умовах стресу, загрози чи кризи виникає як реакція на інтенсивні емоційні переживання, втрату контролю та порушення потреби в безпеці. У таких ситуаціях агресивна поведінка часто носить реактивний характер. В контексті війни ми можемо говорити про те, що агресія може проживатись як на індивідуальному, так і на колективному рівнях, набуваючи різних форм залежно від вікових, соціальних та культурних чинників. Кризові умови провокують у людей розвиток розладів соціальної адаптації. В тривалих кризових умовах, таких як війна, набувають поширення й більш деструктивні адаптаційні сценарії, що призводять до примноження ризиків та загроз фізичному виживанню і психологічному благополуччю особистості. Йдеться, зокрема, про свідоме та невмотивоване

нехтування безпекою, фаталізм, псевдогероїзм, що фіксують передусім військові психологи. Схильними до таких сценаріїв поведінки значно частіше стають чоловіки, ніж жінки. І. А. Фурманов розглядав агресивну поведінку як реакцію на кризову ситуацію, що виникає внаслідок депривації або фрустрації актуальних потреб [4].

Коллективна травма, спричинена війною або іншими масовими катастрофами, може призводити до формування агресивних установок на рівні суспільства. Такі травми можуть передаватися з покоління в покоління, формуючи колективну пам'ять та впливаючи на соціальні взаємодії. Дослідження показують, що колективна травма може сприяти виникненню ворожості, недовіри та агресії по відношенню до інших груп або навіть всередині власної спільноти. Афективні колективні стани суміщають сум, страх, гнів, а також гордість, зацікавленість. Психологічна втома й незадіяність у повноцінному відпочинку співіснують із проявами громадянської, волонтерської, благодійної активності, пошуками відволікання в літературних, творчих заняттях, культурницьких заходах.

Варто наголосити, що агресивні прояви завжди мають соціальну природу, оскільки вони виникають і розвиваються безпосередньо у процесі взаємодії між людьми в суспільстві. При цьому результати такої поведінки завдають шкоди не лише фізичному здоров'ю людини, а й серйозно травмують її психіку. У психологічній практиці за функціональною спрямованістю прийнято розрізняти два базові типи деструктивних дій. Першим із них є інструментальна агресія, яка виникає як специфічна реакція на виникнення раптових перешкод на шляху до досягнення певної життєвої чи професійної мети. У цьому випадку агресивні дії не є самоціллю, а виступають лише своєрідним, хоч і руйнівним, інструментом чи засобом, за допомогою якого людина намагається подолати бар'єр, що заважає отримати бажаний результат.

Зовсім іншу природу має цільова агресія, яка являє собою заздалегідь осмислені, сплановані та цілеспрямовані вчинки, де головним мотивом і кінцевим результатом є навмисне заподіяння моральної чи фізичної шкоди іншій

людині. В основі цільового типу завжди лежать глибокі негативні почуття, стійка особиста ворожість, антипатія або накопичена образа на конкретного члена колективу.

З точки зору зовнішнього прояву та способів реалізації, деструктивна поведінка особистості може виражатися у кількох взаємопов'язаних формах [26]. Найбільш відкритою та помітною є фізична агресія, яка спрямована на пряме застосування сили та виявляється у завданні тілесних ушкоджень, побитті, а також у матеріальному вираженні – через навмисне псування, ламання чи знищення майна та особистих речей іншої людини.

На противагу їй, непрямая агресія діє завуальовано та приховано від об'єкта нападу, реалізуючись через плетіння складних інтриг, маніпуляції, розпускання за спиною брудних пліток та створення ситуацій, які підривають авторитет людини в очах оточуючих. Коли ж негативні емоції виходять назовні через мовленнєву діяльність, діагностується вербальна агресія. Вона проявляється у голосних криках, використанні нецензурної лексики, образах, публічних звинуваченнях, прокльонах, а також у складніших психологічних формах, таких як шантаж, прямі погрози чи ультиматуми.

Нарешті, особливою формою деструктивної взаємодії є негативізм, який виражається в активній протидії або опозиції до загальноприйнятих норм і вимог. Це може бути як відкритий саботаж і заклики до ігнорування правил, так і пасивна, мовчазна відмова від виконання законних прохань чи службових розпоряджень керівництва, що суттєво блокує будь-яку спільну діяльність. Поруч із цим у військовому середовищі нерідко спостерігається й аутоагресія, що спрямована на саму особистість захисника як результат глибокої фрустрації, а також загальна ворожість до соціуму.

Зі слів Тетяни Титаренко можна зробити висновок, що агресивність особистості часто формується внаслідок тривалого психологічного дискомфорту, фрустрації та внутрішніх конфліктів [53, с. 339-341]. Військовослужбовці через специфіку професійної діяльності значно частіше

стикаються із психотравмуючими подіями, що може посилювати агресивні тенденції.

Суттєвий вплив на агресивну поведінку має також рівень емоційної саморегуляції. Особи з недостатньо сформованими навичками контролю емоцій частіше демонструють імпульсивні реакції та конфліктність у спілкуванні. Саме тому важливим напрямом психологічної роботи з військовими є розвиток емоційної стійкості та навичок конструктивної комунікації.

Агресивна поведінка є складним багатофакторним явищем, яке формується під впливом біологічних, соціальних та психологічних чинників. У військовому середовищі проблема агресії набуває особливої актуальності через підвищений рівень стресу та психоемоційного навантаження. Надмірний прояв агресивності негативно впливає на якість міжособистісного спілкування, ускладнює взаємодію між військовослужбовцями та може знижувати ефективність діяльності військового колективу.

1.2. Психологічні особливості міжособистісного спілкування діючих військових

Міжособистісне спілкування є важливою складовою соціальної взаємодії людини та виступає необхідною умовою ефективної діяльності будь-якого колективу. Особливого значення проблема міжособистісного спілкування набуває у військовому середовищі, оскільки професійна діяльність військовослужбовців пов'язана з підвищеним рівнем відповідальності, емоційного напруження, ризиком для життя та необхідністю швидкої координації спільних дій. Саме тому якість комунікації між військовими значною мірою визначає психологічний клімат у підрозділі, рівень згуртованості колективу та ефективність виконання службових завдань.

На практиці військові часто проводять разом значну частину часу – під час чергувань, виїздів, бойових завдань та побутового життя. Через це навіть незначні конфлікти можуть швидко впливати на атмосферу в колективі. Наприклад, емоційна напруга після складного виїзду іноді призводить до різких

суперечок між побратимами через дрібні організаційні питання або розподіл обов'язків.

У психологічній науці міжособистісне спілкування розглядається як процес встановлення та розвитку контактів між людьми, який супроводжується обміном інформацією, емоціями, переживаннями та взаємним впливом [17, с. 35]. Спілкування забезпечує соціальну взаємодію особистості, сприяє формуванню міжособистісних відносин та виступає важливим чинником психологічного розвитку людини.

Леонід Орбан-Лембрик зауважував, міжособистісне спілкування є складним багаторівневим процесом, у якому реалізуються потреби особистості у взаємодії, підтримці та соціальному визнанні. Ефективність спілкування значною мірою залежить від емоційного стану людини, рівня її комунікативних навичок та здатності до емпатії [43, с. 58].

У військовому середовищі міжособистісне спілкування має певні психологічні особливості, обумовлені специфікою професійної діяльності військовослужбовців. Службова діяльність передбачає сувору дисципліну, чітку ієрархію, підпорядкування наказам та високий рівень відповідальності. Такі умови впливають на характер взаємин між військовими та особливості їх комунікативної поведінки.

Міжособистісне спілкування у військовому колективі формується під впливом спільної діяльності, емоційної взаємозалежності та постійної взаємодії в умовах стресу – наголошує Сергій Максименко [7, с. 201]. Також те, що в екстремальних умовах значення психологічної підтримки та довіри між військовослужбовцями суттєво зростає.

Однією з важливих особливостей міжособистісного спілкування військових є високий рівень емоційної напруги. Постійне перебування у небезпечних умовах може спричиняти тривожність, дратівливість, підвищену конфліктність та труднощі у контролі власних емоцій. Унаслідок цього комунікація між військовослужбовцями іноді супроводжується агресивними проявами, емоційною стриманістю або відчуженістю. На думку Тетяни

Титаренко, тривалий психоемоційний стрес негативно впливає на здатність особистості до конструктивного спілкування та підвищує ризик виникнення міжособистісних конфліктів [52, с. 87]. Військовослужбовці часто стикаються з емоційним виснаженням, яке може проявлятися у замкненості, агресивності або труднощах у встановленні довірливих взаємин.

При цьому самі конфлікти у військових підрозділах можна розділити на кілька основних видів. Якщо дивитися на те, хто з ким сперечається за рівнем підпорядкованості, то виділяють три варіанти:

1. Перший – це горизонтальні конфлікти, які спалахують між бійцями одного рангу, наприклад, між двома солдатами або двома офіцерами на однакових посадах. Вони зазвичай виникають через різні погляди на життя, особисту неприязнь або через те, що кожен звик виконувати завдання по-своєму.
2. Другий вид – вертикальні конфлікти, тобто суперечки між керівником і підлеглим, наприклад, командира з солдатами. Це найпоширеніший тип, на який припадає 70-80% усіх випадків в армії. Найчастіше тут сваряться через порушення дисципліни, нерівний розподіл обов'язків або коли бійці не згодні з тим, як саме командир вимагає виконувати наказ.
3. Третій варіант – діагональні конфлікти. Це суперечки між людьми з різним статусом, які прямо не підпорядковані один одному, наприклад, коли офіцер з вищого штабу робить зауваження солдату з зовсім іншого батальйону. Вони виникають тоді, коли плутаються лінії командування або не збігаються завдання підрозділів [41]

Якщо ж ділити конфлікти за джерелом виникнення, тобто за причинами їхнього початку, то першу групу становлять особистісні або внутрішні конфлікти. Вони відбуваються в душі самого військового, коли через постійний страх, бойовий стрес чи сумніви у власних силах людина замикається в собі. Це проявляється або в самозвинуваченнях, або навпаки – у безпідставних претензіях до оточуючих, що сильно псує атмосферу в колективі та заважає нормально працювати. Другу групу складають міжособистісні конфлікти, які є відкритими сварками між конкретними бійцями, що мають абсолютно різні цілі чи просто не

ладнають між собою. Як приклад можна навести суперечку двох офіцерів, які мають кардинально різні погляди на тактику ведення бою чи управління людьми. Третя група – це міжгрупові конфлікти, що відображають протистояння цілих груп або підрозділів, наприклад, одного взводу з іншим всередині однієї роти. Зазвичай групи починають ворогувати, коли з'являється конкуренція за ресурси, такі як забезпечення, зброя чи транспорт, або коли бійці вважають, що вище керівництво несправедливо ділить бойові заслуги та нагороди між підрозділами.

Усі ці деструктивні прояви безпосередньо руйнують найважливішу складову міжособистісного спілкування у військовому колективі, якою є взаєморозуміння та згуртованість. Військова діяльність вимагає від особистості вміння працювати у команді, швидко координувати власні дії з іншими та підтримувати психологічну стабільність у складних ситуаціях. Саме тому рівень розвитку комунікативних навичок безпосередньо впливає на ефективність діяльності військового підрозділу.

Василь Крайнюк вважає, що позитивний психологічний клімат у військовому колективі формується завдяки взаємній підтримці, довірі та емоційній згуртованості військовослужбовців [15, с. 103]. За словами дослідника, наявність конфліктів, агресивних проявів або психологічної дистанції між членами колективу може негативно впливати на морально-психологічний стан підрозділу.

Однією з характерних рис міжособистісного спілкування військових можна виділити обмежене емоційне самовираження. У військовому середовищі часто домінують стриманість, контроль емоцій та орієнтація на дисципліну. Це може ускладнювати відкритий прояв переживань та емоційної підтримки. Водночас пригнічення емоцій нерідко призводить до накопичення внутрішньої напруги, яка може проявлятися у вигляді агресивної поведінки або конфліктності.

Наталія Пов'якель зазначає, що ефективне міжособистісне спілкування військових залежить від рівня розвитку емоційного інтелекту, здатності до саморегуляції та навичок конструктивного вирішення конфліктів [2, с. 115].

Особи з високим рівнем емоційної стійкості краще адаптуються до складних умов служби та рідше демонструють деструктивні форми поведінки.

Важливу роль у міжособистісному спілкуванні військових відіграє також авторитет командира та стиль керівництва. Авторитарний стиль взаємодії може сприяти формуванню психологічної дистанції та емоційної напруги у колективі, тоді як демократичний стиль спілкування сприяє розвитку довіри, відкритості та взаємної підтримки. На думку Івана Беха, гуманістичний підхід у міжособистісній взаємодії сприяє формуванню позитивних соціальних зв'язків та розвитку особистості [42, с. 60]. Дослідник підкреслює, що повага до особистості військовослужбовця, підтримка та конструктивна комунікація є важливими чинниками психологічної стабільності колективу.

Суттєвий вплив на міжособистісне спілкування військових має бойовий досвід. Особи, які брали участь у бойових діях, можуть демонструвати підвищену настороженість, замкненість, труднощі у вираженні емоцій або недовіру до оточення. Це пов'язано з психологічними наслідками тривалого перебування у стресових ситуаціях.

Аналізуючи літературу можна зробити висновок, що порушення міжособистісного спілкування у військовому колективі може проявлятися у конфліктності, агресивності, емоційному відчуженні, зниженні рівня довіри та труднощах у взаємодії [7, с. 201]. Такі прояви негативно впливають не лише на психологічний стан окремої особистості, а й на ефективність діяльності всього підрозділу.

Міжособистісне спілкування діючих військових має специфічні психологічні особливості, які формуються під впливом умов військової діяльності, психоемоційного навантаження та професійної відповідальності. Ефективна комунікація у військовому колективі базується на взаємній довірі, підтримці, емоційній стійкості та здатності до конструктивної взаємодії. Водночас підвищений рівень стресу та агресивності може негативно впливати на якість міжособистісного спілкування, спричиняючи конфлікти та психологічну напругу у колективі.

1.3. Вплив агресивної поведінки на якість міжособистісної взаємодії у військовому середовищі

Підвищена агресивність у військовому колективі може поступово погіршувати якість взаємодії між військовослужбовцями. Умови військової служби пов'язані з високим рівнем психоемоційного напруження, постійною небезпекою, фізичним навантаженням та значною відповідальністю, що може негативно впливати на емоційний стан військовослужбовців. За таких умов агресивна поведінка нерідко стає способом психологічного реагування на стрес, однак її надмірний прояв здатний суттєво погіршувати якість міжособистісної взаємодії у військовому колективі. У більшості випадків це проявляється не у відкритих бійках, а у постійній напруженості, різкому стилі спілкування, недовірі та емоційній дистанції між людьми.

Варто зауважити, що розвиток міжособистісних відносин у військовому колективі є тривалим і поступовим процесом, який безпосередньо пов'язаний із професійним становленням особистості військового, його первинною соціалізацією в нових умовах, а також із процесами самопізнання, оцінки й самооцінки власних якостей та переосмислення системи життєвих цінностей. Специфіка саме військового середовища нерідко створює передумови для загострення внутрішніх суперечностей, що на практиці досить часто провокує прояви підвищеної агресивності та ворожості серед офіцерів.

Зважаючи на сучасні теоретичні здобутки психологічної та соціологічної наук, деструктивні дії дедалі частіше розглядаються як один із найбільш поширених, хоча й дезадаптивних, способів подолання труднощів, що виникають у процесі щоденної міжособистісної взаємодії під впливом складних, фруструючих обставин, які викликають гостре психічне напруження. У специфічному мікросередовищі військових підрозділів подібні реакції фіксуються досить регулярно, чинячи деструктивний вплив на загальний характер комунікації між військовослужбовцями та суттєво деформуючи їхні взаємини. При цьому варто визнати, що в закритих чоловічих військових

колективах спалахи агресивної поведінки та різноманітні форми прихованої чи відкритої ворожості найбільш виразно виявляються саме в адаптаційний період.

Саме на початкових етапах служби відбувається докорінна зламанисть звичних життєвих стереотипів, змінюються морально-ціннісні орієнтири, починають закладатися перші міжгрупові зв'язки та розгортається жорстка динаміка розподілу соціальних і статусних ролей усередині новостворених підрозділів. Водночас прояви агресії з боку військовослужбовців у процесі спільної діяльності можуть виконувати принципово різні психологічні функції та виступати в абсолютно різних якостях [31, с. 33].

По-перше, вони нерідко використовуються суб'єктом як специфічний, хоч і руйнівний, засіб для оперативного досягнення певних соціально чи особистісно значущих цілей, коли інші канали комунікації видаються неефективними.

По-друге, деструктивна поведінка часто слугує інструментом швидкої психологічної розрядки, виконуючи роль своєрідного заміщення при незадоволенні критично важливих, але заблокованих зовнішніми обставинами потреб, або ж виступаючи способом вимушеного перемикання з одного виду діяльності на інший в умовах дефіциту ресурсів.

Наостанок, через агресивні дії та домінування особистість може намагатися реалізувати базові прагнення до самовираження, самоствердження в новому мікросоціумі, а також задовольнити амбітне прагнення вибороти високий статус і зайняти стійкі лідерські позиції всередині армійського колективу.

Агресивна поведінка визначається як форма деструктивної взаємодії, спрямована на завдання фізичної або психологічної шкоди іншій особі [4, с. 33]. У військовому середовищі агресія може проявлятися у вигляді конфліктності, ворожості, вербальної агресії, емоційної жорсткості, підвищеної дратівливості або психологічного тиску на інших членів колективу. На думку Сергія Максименка, агресивна поведінка військовослужбовців формується під впливом складних умов професійної діяльності, психоемоційного виснаження та тривалого стресу [8, с. 141-145]. Накопичення негативних емоцій та постійна

психологічна напруга можуть призводити до порушення емоційної саморегуляції, що ускладнює процес конструктивного спілкування між військовими.

У деяких випадках агресивна поведінка проявляється у надмірному контролі, грубості або жорсткому стилі керівництва. Якщо така поведінка стає систематичною, у колективі поступово знижується рівень довіри, а військовослужбовці починають уникати відкритого спілкування. Саме тому психологічна підтримка та розвиток навичок емоційної саморегуляції мають важливе значення для збереження здорової атмосфери у військовому середовищі.

Однією з основних умов ефективної діяльності військового підрозділу є згуртованість колективу та здатність до продуктивної взаємодії. Проте агресивна поведінка негативно впливає на формування довірливих стосунків між військовослужбовцями, оскільки породжує конфлікти, напруженість та психологічну дистанцію. Леонід Орбан-Лембрик підкреслює, що агресивність у міжособистісному спілкуванні знижує рівень взаєморозуміння між людьми та ускладнює процес соціальної адаптації особистості [18, с. 32]. У військовому колективі це може проявлятися у зниженні рівня підтримки, погіршенні морально-психологічного клімату та виникненні внутрішньогрупових конфліктів.

Особливістю військового середовища є те, що ефективність діяльності значною мірою залежить від узгодженості дій та здатності військовослужбовців швидко взаємодіяти між собою. У ситуаціях бойового або службового стресу агресивна поведінка може порушувати комунікацію, знижувати рівень довіри та негативно впливати на прийняття спільних рішень.

Тривале перебування особистості у стані психоемоційного напруження підвищує ризик виникнення агресивних реакцій та ускладнює міжособистісну взаємодію. Тетяна Титаренко зазначає, що військовослужбовці, які мають високий рівень внутрішньої напруги, частіше демонструють конфліктність, емоційну нестабільність та труднощі у спілкуванні [48, с. 42].

Військове середовище передбачає сувору дисципліну та чітку систему підпорядкування, однак надмірна агресивність може негативно впливати навіть на службові відносини. Зокрема, агресивна поведінка командира здатна викликати страх, психологічний дискомфорт та зниження рівня мотивації підлеглих. Водночас агресивність серед військовослужбовців одного рівня часто спричиняє суперництво, конфлікти та емоційне відчуження.

В умовах тривалого стресу військовослужбовці можуть втрачати здатність до конструктивного вирішення конфліктів, що підвищує ризик агресивної поведінки у спілкуванні. Емоційна нестабільність та психологічне виснаження негативно впливають на згуртованість військового колективу [54, с. 102].

Агресивна поведінка також може призводити до погіршення психологічного клімату у підрозділі. У психології психологічний клімат визначається як сукупність емоційних, моральних та соціально-психологічних умов, які впливають на взаємодію членів колективу [53, с. 55]. Наявність постійних конфліктів, ворожості або напружених взаємин створює атмосферу недовіри та психологічного дискомфорту. Іван Бех писав, що міжособистісна взаємодія у колективі повинна базуватися на принципах взаємоповаги, підтримки та гуманістичного ставлення до особистості [7, с. 85]. Агресивна поведінка суперечить цим принципам, оскільки сприяє формуванню негативних соціальних установок та емоційної ізоляції.

Суттєвий вплив на міжособистісну взаємодію має також бойовий досвід військовослужбовців. Особи, які тривалий час перебували у зоні бойових дій, можуть демонструвати підвищену настороженість, імпульсивність, дратівливість або труднощі у вираженні емоцій. Такі психологічні зміни часто ускладнюють встановлення довірливих стосунків із оточенням.

Емоційне виснаження та посттравматичні переживання можуть спричиняти труднощі у соціальній адаптації військовослужбовців та негативно впливати на якість їх комунікації [31, с. 211]. Саме тому важливого значення набуває психологічна підтримка військових та розвиток навичок емоційної саморегуляції.

У сучасній психології значна увага приділяється питанням профілактики агресивної поведінки у військовому середовищі. Ефективними напрямками психологічної роботи вважаються розвиток комунікативних навичок, формування емоційної стійкості, психологічне консультування та тренінги з управління конфліктами. Такі заходи сприяють покращенню міжособистісної взаємодії та зниженню рівня психологічної напруги у військовому колективі.

Отже, агресивна поведінка суттєво впливає на якість міжособистісної взаємодії у військовому середовищі. Підвищений рівень агресивності сприяє виникненню конфліктів, погіршенню психологічного клімату, зниженню рівня довіри та ефективності комунікації між військовослужбовцями. Водночас конструктивна взаємодія, емоційна підтримка та розвиток навичок саморегуляції є важливими чинниками забезпечення позитивного психологічного клімату та ефективної діяльності військового колективу.

Висновки до першого розділу

У результаті аналізу наукової літератури було досліджено проблему агресивної поведінки, визначено психологічні особливості міжособистісного спілкування діючих військових та проаналізовано вплив агресивності на якість міжособистісної взаємодії у військовому середовищі. Аналіз сучасних психологічних підходів дозволив зробити висновок про те, що проблема агресивної поведінки військовослужбовців є надзвичайно актуальною в умовах сучасних соціальних та військових реалій України.

У першому підрозділі було розглянуто поняття агресивної поведінки у психологічній науці. Встановлено, що агресія є складним багатофакторним психологічним явищем, яке досліджується представниками різних наукових напрямів. Агресивна поведінка трактується як форма деструктивної поведінки, спрямована на заподіяння фізичної або психологічної шкоди іншій людині, групі людей або самому собі. Аналіз наукових праць показав, що агресія може проявлятися у різних формах: фізичній, вербальній, непрямій, емоційній, аутоагресії та ворожості.

Було визначено, що формування агресивної поведінки зумовлюється комплексом біологічних, психологічних та соціальних чинників. Представники психоаналітичного підходу пояснювали агресію як прояв внутрішніх інстинктів особистості, тоді як соціально-психологічні теорії пов'язують агресивність із процесом соціального навчання, впливом середовища та особливостями виховання. Водночас сучасні дослідження свідчать про те, що агресивна поведінка часто є наслідком психоемоційного напруження, внутрішніх конфліктів, стресу та фрустрації.

Особливу увагу було приділено проблемі агресивної поведінки у військовому середовищі. Можна зробити висновок, що військова діяльність супроводжується високим рівнем психоемоційного навантаження, постійною небезпекою, фізичним виснаженням та відповідальністю, що може сприяти підвищенню рівня агресивності військовослужбовців. При цьому агресія у військовому середовищі може мати як конструктивний, так і деструктивний характер. Конструктивна агресія проявляється у рішучості, сміливості та готовності до захисту, тоді як деструктивна агресивність негативно впливає на поведінку особистості та міжособистісні взаємини.

У другому підрозділі було проаналізовано психологічні особливості міжособистісного спілкування діючих військових. З'ясовано, що міжособистісне спілкування є важливою складовою професійної діяльності військовослужбовців, оскільки ефективна комунікація забезпечує узгодженість дій, взаєморозуміння, психологічну підтримку та згуртованість військового колективу.

Доведено, що міжособистісне спілкування військових має специфічний характер та формується під впливом особливостей військової служби. Серед основних психологічних особливостей спілкування військовослужбовців було визначено високий рівень дисципліни, підпорядкування, емоційної стриманості, відповідальності та необхідності швидкої взаємодії в умовах бойових дій, але постійне перебування у стресових ситуаціях може негативно впливати на

емоційний стан особистості, ускладнювати комунікацію та провокувати виникнення конфліктів.

У ході аналізу з'ясовано, що важливими чинниками ефективного міжособистісного спілкування у військовому колективі є взаємна довіра, підтримка, емоційна стабільність, розвиток комунікативних навичок та здатність до конструктивного вирішення конфліктних ситуацій. Визначено, що позитивний психологічний клімат у підрозділі сприяє психологічній адаптації військовослужбовців, знижує рівень напруження та підвищує ефективність спільної діяльності.

Разом із тим виявлено, що військовослужбовці, які тривалий час перебувають у стані психоемоційного виснаження, можуть демонструвати труднощі у спілкуванні, емоційну замкненість, підвищену дратівливість та конфліктність. Це негативно впливає на якість міжособистісної взаємодії та психологічний стан колективу загалом.

У третьому підрозділі було досліджено вплив агресивної поведінки на якість міжособистісної взаємодії у військовому середовищі. Теоретичний аналіз показав, що агресивна поведінка є одним із найбільш деструктивних чинників, які порушують ефективне спілкування та взаємодію між військовослужбовцями. Підвищений рівень агресивності сприяє виникненню конфліктів, психологічної напруги, недовіри та емоційного відчуження у військовому колективі. Агресивна поведінка може проявлятися у вербальній агресії, жорсткому стилі спілкування, емоційному тиску, ворожості та конфліктності, що негативно впливає на морально-психологічний клімат підрозділу.

Негативний вплив агресії особливо проявляється в умовах тривалого бойового стресу. Військовослужбовці, які перебувають у стані емоційного перенапруження, можуть втрачати здатність до конструктивного спілкування, контролю емоцій та адекватного реагування на конфліктні ситуації. Це, у свою чергу, призводить до погіршення взаємин між членами колективу та зниження ефективності спільної діяльності.

Важливими умовами профілактики агресивної поведінки у військовому середовищі є розвиток навичок емоційної саморегуляції, формування конструктивних способів вирішення конфліктів, психологічна підтримка військовослужбовців та створення позитивного соціально-психологічного клімату у колективі. Значну роль у покращенні міжособистісної взаємодії відіграють професійна діяльність військових психологів, психологічне консультування та проведення психокорекційних програм.

Отже, проведений теоретичний аналіз дозволяє зробити висновок про те, що агресивна поведінка суттєво впливає на якість міжособистісного спілкування діючих військових. Підвищений рівень агресивності негативно позначається на психологічному кліматі військового колективу, ускладнює комунікативну взаємодію та сприяє виникненню конфліктів. Водночас ефективне міжособистісне спілкування базується на взаємній підтримці, довірі, емоційній стійкості та здатності до конструктивної взаємодії.

РОЗДІЛ 2 МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ НА ЯКІСТЬ МІЖОСОБИСТІСНОГО СПІЛКУВАННЯ ДІЮЧИХ ВІЙСЬКОВИХ

2.1. Опис та обґрунтування психодіагностичних методик

Для проведення емпіричного дослідження було підбрано комплекс психодіагностичних методик, які дозволяють дослідити рівень агресивної поведінки, особливості міжособистісного спілкування та конфліктності діючих військовослужбовців. Вибір методик здійснювався з урахуванням специфіки військового середовища, психоемоційного навантаження, яке переживають військові, а також мети та завдань дослідження.

У процесі роботи було використано опитувальник агресивності Басса–Даркі, методику діагностики міжособистісних відносин Тімоті Лірі та методику визначення рівня конфліктності особистості. Поєднання саме цих методик дозволяє не лише оцінити рівень агресивності військовослужбовців, а й зрозуміти, як агресивна поведінка впливає на взаємодію між людьми у військовому колективі [29, с. 29].

Під час служби військовослужбовці постійно перебувають у стані емоційної напруги. Бойові виїзди, чергування, недосипання, висока відповідальність та переживання за власне життя і життя побратимів можуть впливати на психологічний стан людини. У таких умовах навіть незначні труднощі у спілкуванні здатні викликати конфлікти або різкі емоційні реакції. Саме тому дослідження агресивності та особливостей міжособистісної взаємодії є важливим для кращого розуміння психологічного стану військових.

Опитувальник Басса–Даркі був обраний через те, що він дозволяє дослідити різні форми агресивної поведінки: фізичну агресію, дратівливість, підозрілість, вербальну агресію та інші прояви. Для військового середовища це особливо актуально, адже агресія не завжди проявляється відкрито. Часто вона виражається через різкий стиль спілкування, емоційну напруженість або підвищену дратівливість [24, с. 18].

Методика спрямована на діагностику рівня агресивності особистості та визначення основних форм прояву агресивної поведінки. Опитувальник містить твердження, на які респондент повинен дати відповідь «так» або «ні». За результатами тестування визначаються показники за окремими шкалами агресивності [23, с. 80].

Для дослідження особливостей міжособистісного спілкування та взаємодії військовослужбовців було використано методику діагностики міжособистісних відносин Тімоті Лірі.

Методика Тімоті Лірі допомагає визначити особливості міжособистісної взаємодії людини. Її використання є доцільним, оскільки ефективна комунікація між військовослужбовцями має важливе значення для згуртованості підрозділу та успішного виконання службових завдань.

Методика містить перелік характеристик особистості, які досліджуваний оцінює відповідно до власної поведінки та взаємодії з іншими людьми. За результатами тестування визначаються основні типи міжособистісних відносин: авторитарний, егоїстичний, агресивний, підозрілий, підлеглий, залежний, доброзичливий та альтруїстичний [14, с. 61].

Перевагою методики є її можливість комплексного аналізу міжособистісних відносин та визначення особливостей поведінки особистості у процесі комунікації.

Також у дослідженні було використано методику визначення рівня конфліктності особистості. У військовому колективі конфлікти можуть виникати через втому, емоційне виснаження, тривале перебування у стресових умовах або труднощі у взаєморозумінні. Тому вивчення рівня конфліктності дозволяє краще зрозуміти особливості поведінки військовослужбовців у складних ситуаціях.

За результатами дослідження визначається низький, середній або високий рівень конфліктності. Особи з високим рівнем конфліктності частіше демонструють агресивні реакції, емоційну нестабільність, дратівливість та труднощі у міжособистісному спілкуванні. Натомість низький рівень

конфліктності свідчить про здатність особистості до самоконтролю, конструктивного вирішення суперечок та ефективної комунікації [14, с. 59].

Конфліктність вважається, важливим показником якості міжособистісної взаємодії у військовому колективі. Умови військової діяльності часто супроводжуються підвищеним рівнем психоемоційного напруження, що може сприяти виникненню конфліктів між військовослужбовцями. Саме тому дослідження рівня конфліктності дозволяє глибше проаналізувати особливості міжособистісного спілкування у військовому середовищі.

Обрані психодіагностичні методики є взаємодоповнюючими та дозволяють комплексно дослідити агресивну поведінку, особливості міжособистісного спілкування та рівень конфліктності діючих військовослужбовців. Їх використання забезпечує достовірність та об'єктивність отриманих результатів емпіричного дослідження.

2.2. Опитувальник агресивності Басса–Даркі

Для дослідження рівня агресивної поведінки військовослужбовців було використано опитувальник агресивності Басса–Даркі. Дана методика широко використовується у психологічній практиці та дозволяє оцінити різні форми прояву агресії й ворожості. [10, с. 101-106].

Опитувальник був розроблений американськими психологами Арнольдом Бассом та Марком Даркі з метою діагностики агресивних тенденцій та визначення основних форм агресивної поведінки.

Актуальність використання даної методики у дослідженні зумовлена тим, що військова діяльність супроводжується значним рівнем стресу, емоційного виснаження та постійною психологічною напругою, що може впливати на рівень агресивності особистості. Саме тому дослідження різних форм агресивної поведінки військовослужбовців є важливим для визначення особливостей їх міжособистісної взаємодії та психологічного стану [42, с. 116].

Опитувальник Басса–Даркі дозволяє дослідити не лише відкриті форми агресії, а й приховані агресивні тенденції, ворожість, емоційну нестабільність та

особливості реагування особистості у конфліктних ситуаціях. Методика містить перелік тверджень, на які респондент повинен відповісти «так» або «ні» залежно від того, наскільки запропоноване твердження відповідає його поведінці, емоціям або переживанням (додаток А).

За результатами проходження опитувальника визначаються показники за вісьмома основними шкалами агресивності [51, с. 90].

Перша шкала – фізична агресія. Вона характеризує схильність особистості до використання фізичної сили проти інших людей. Високі показники за цією шкалою можуть свідчити про імпульсивність, емоційну нестабільність та готовність до агресивного реагування у складних ситуаціях.

Друга шкала – непряма агресія. Вона відображає приховані форми агресивної поведінки, які можуть проявлятися через емоційне напруження, негативні висловлювання, дратівливість або опосередкований психологічний вплив на інших людей.

Третя шкала – дратівливість. Високий рівень дратівливості свідчить про підвищену емоційну чутливість, схильність до різких емоційних реакцій та труднощі у контролі власних емоцій.

Четверта шкала – негативізм. Даний показник характеризує опозиційну поведінку людини, схильність до протесту, заперечення вимог або небажання підпорядковуватися соціальним нормам та правилам.

П'ята шкала – образливість. Вона відображає рівень емоційної вразливості, схильність до переживання образи, заздрості або негативного ставлення до оточення.

Шоста шкала – підозрілість. Дана шкала дозволяє визначити рівень недовіри до інших людей, настороженість, схильність до очікування негативного ставлення з боку оточення.

Сьома шкала – вербальна агресія. Вона характеризує схильність особистості до словесного вираження агресії через образи, погрози, грубість або підвищений тон спілкування. Саме цей показник є особливо важливим у дослідженні міжособистісного спілкування військовослужбовців.

Восьма шкала – почуття провини. Даний показник свідчить про рівень внутрішнього напруження, переживання власної провини або негативного ставлення до себе після проявів агресії [32, с. 33].

Важливою перевагою методики Басса–Даркі є можливість комплексного аналізу агресивної поведінки особистості. Опитувальник дозволяє визначити як загальний рівень агресивності, так і окремі форми її прояву. Це є особливо важливим у дослідженні військовослужбовців, оскільки різні форми агресії можуть по-різному впливати на якість міжособистісного спілкування та психологічний клімат у колективі [21, с. 144].

У контексті даного дослідження найбільшу увагу приділено таким показникам, як вербальна агресія, дратівливість, підозрілість та фізична агресія, оскільки саме вони безпосередньо впливають на характер комунікації між військовослужбовцями, рівень конфліктності та особливості міжособистісної взаємодії.

Методика Басса–Даркі є достатньо валідною та надійною, що забезпечує об'єктивність отриманих результатів. Вона активно використовується у сучасних психологічних дослідженнях та дозволяє ефективно оцінювати психологічний стан особистості в умовах підвищеного емоційного навантаження [14, с. 132].

Використання даної методики дозволяє визначити рівень агресивної поведінки діючих військових, виявити найбільш виражені форми агресії та встановити їх вплив на якість міжособистісного спілкування у військовому середовищі.

2.3. Методика «Діагностика міжособистісних відносин (ДМО)» Т. Лірі

Для дослідження особливостей міжособистісного спілкування та взаємодії діючих військовослужбовців у межах кваліфікаційної роботи було використано методику діагностики міжособистісних відносин Тімоті Лірі. Дана методика є однією з найбільш відомих у соціальній та практичній психології, оскільки

дозволяє дослідити особливості міжособистісної поведінки особистості, характер взаємин з іншими людьми та основні стилі спілкування [17, с. 208].

Методика була розроблена американським психологом Тімоті Лірі з метою вивчення міжособистісних стосунків та особливостей поведінки людини у процесі соціальної взаємодії. Вона широко застосовується у психологічній практиці, професійному консультуванні, соціально-психологічних дослідженнях, а також у роботі з колективами, діяльність яких пов'язана з високим рівнем міжособистісної взаємодії [50, с. 214].

Актуальність використання даної методики у межах дослідження зумовлена тим, що міжособистісне спілкування є важливою складовою професійної діяльності військовослужбовців. Умови військової служби передбачають постійну взаємодію між членами колективу, швидке прийняття рішень, емоційну підтримку та високий рівень відповідальності. Саме тому ефективність міжособистісних відносин безпосередньо впливає на психологічний клімат підрозділу та результативність спільної діяльності.

Методика Т. Лірі дозволяє визначити домінуючі типи міжособистісної поведінки особистості, а також особливості взаємодії людини з оточенням. В основі методики лежить уявлення про те, що міжособистісна поведінка людини формується залежно від рівня домінування та ступеня доброзичливості у спілкуванні [22, с. 220].

Опитувальник містить перелік характеристик особистості, які досліджуваний оцінює відповідно до власної поведінки та взаємин з іншими людьми. За результатами тестування визначаються основні типи міжособистісних відносин (додаток Б).

Авторитарний тип характеризується прагненням до домінування, контролю над іншими людьми, впевненістю у власній правоті та схильністю до керівної ролі у спілкуванні.

Егоїстичний тип проявляється у зосередженості особистості на власних потребах, прагненні до незалежності та недостатньому врахуванні інтересів оточення.

Агресивний тип міжособистісної поведінки характеризується жорсткістю у спілкуванні, схильністю до конфліктів, дратівливістю, негативним ставленням до інших людей та схильністю до домінування через психологічний тиск.

Підозрілий тип проявляється у недовірі до оточення, настороженості, емоційній замкненості та схильності очікувати негативного ставлення від інших людей.

Підлеглий тип характеризується невпевненістю, залежністю від думки оточення, пасивністю та труднощами у відстоюванні власної позиції.

Залежний тип міжособистісної поведінки проявляється у потребі підтримки, схильності орієнтуватися на думку інших людей та прагненні уникати конфліктних ситуацій.

Доброзичливий тип характеризується відкритістю у спілкуванні, здатністю до співпраці, взаємоповаги та підтримки інших людей.

Альтруїстичний тип проявляється у готовності допомагати іншим, емпатійності, уважному ставленні до оточення та високому рівні соціальної відповідальності [54, с. 330].

Використання методики Т. Лірі у межах даного дослідження дозволяє визначити особливості міжособистісного спілкування військовослужбовців, рівень їх соціальної адаптації та характер взаємодії у військовому колективі. Особливе значення для дослідження мають показники агресивного, підозрілого та авторитарного типів поведінки, оскільки вони можуть безпосередньо впливати на якість міжособистісної взаємодії та рівень конфліктності у колективі.

Методика дозволяє також визначити рівень комунікативної гнучкості особистості, здатність до конструктивного спілкування та адаптації у соціальному середовищі. Це є особливо важливим у дослідженні військовослужбовців, діяльність яких пов'язана з постійним перебуванням у стресових ситуаціях та необхідністю швидкої взаємодії у колективі [17, с. 195].

Перевагою методики є її комплексний характер та можливість отримання детальної інформації про особливості міжособистісної поведінки особистості.

Методика є достатньо інформативною, валідною та широко використовується у сучасних психологічних дослідженнях.

У контексті даної кваліфікаційної роботи методика Т. Лірі дозволяє встановити взаємозв'язок між рівнем агресивної поведінки військовослужбовців та особливостями їх міжособистісного спілкування. Отримані результати дають можливість визначити, яким чином агресивність впливає на характер взаємодії між військовими, рівень довіри, конфліктності та психологічний клімат у колективі.

Методика діагностики міжособистісних відносин Тімоті Лірі є ефективним психодіагностичним інструментом для дослідження особливостей міжособистісної взаємодії військовослужбовців. Її використання забезпечує можливість комплексного аналізу стилів спілкування, соціальної поведінки та комунікативних особливостей особистості у військовому середовищі.

2.4. Методика «Діагностика рівня конфліктності особистості» Є.П. Ільїн, П.А. Ковальов

Для визначення рівня конфліктності військовослужбовців було використано методику діагностики конфліктності особистості Є.П. Ільїн та П.А. Ковальов. Вона дозволяє оцінити, наскільки людина схильна до конфліктних реакцій, як поводить ся у складних ситуаціях та чи здатна контролювати власні емоції.

Актуальність використання цієї методики пояснюється тим, що військова служба супроводжується постійним психоемоційним напруженням. Утома, відповідальність, складні умови служби та переживання за побратимів можуть впливати на емоційний стан військовослужбовців і підвищувати рівень конфліктності.

Методика дозволяє визначити низький, середній або високий рівень конфліктності. Особи з високим рівнем конфліктності зазвичай демонструють підвищену дратівливість, імпульсивність та труднощі у конструктивному вирішенні суперечок. Натомість низький рівень конфліктності свідчить про

емоційну врівноваженість та здатність контролювати власну поведінку. [50, с. 35]. Вона складається з 14 запитань з готовими варіантами відповідей (А, Б, В). Отримані бали підраховуються за допомогою таблиці. Сума балів дає певний показник, що і визначає відповідний рівень конфліктності особистості (додаток В).

Конфліктність розглядається як індивідуально-психологічна властивість особистості, яка проявляється у схильності до загостреного реагування на суперечності, труднощах у міжособистісній взаємодії та підвищеній емоційній напрузі [33, с. 98]. Високий рівень конфліктності часто супроводжується агресивністю, дратівливістю, імпульсивністю та недостатнім рівнем самоконтролю.

Методика діагностики рівня конфліктності особистості дозволяє визначити особливості поведінки людини у конфліктних ситуаціях, рівень емоційної стійкості та здатність до конструктивного вирішення суперечок. Опитувальник містить перелік тверджень, які характеризують поведінку особистості у процесі взаємодії з іншими людьми. Досліджуваний повинен оцінити, наскільки запропоновані твердження відповідають його поведінці або емоційному стану [18, с. 77].

За результатами тестування визначається рівень конфліктності особистості: низький, середній або високий.

Низький рівень конфліктності свідчить про емоційну врівноваженість особистості, здатність контролювати власні емоції, конструктивно вирішувати конфліктні ситуації та підтримувати позитивні міжособистісні взаємини. Особи з низьким рівнем конфліктності, як правило, характеризуються високим рівнем самоконтролю, комунікативною гнучкістю та здатністю до компромісу.

Середній рівень конфліктності вважається найбільш типовим для більшості людей. Він свідчить про здатність особистості адекватно реагувати на конфліктні ситуації, хоча в умовах сильного емоційного напруження можуть виникати окремі труднощі у спілкуванні або прояви дратівливості [56, с. 42].

Високий рівень конфліктності характеризується підвищеною емоційною збудливістю, схильністю до суперечок, агресивного реагування, труднощами у контролі емоцій та недостатньою здатністю до конструктивного вирішення конфліктів. Особи з високим рівнем конфліктності частіше вступають у міжособистісні конфлікти, демонструють дратівливість, емоційну нестабільність та труднощі у взаємодії з оточенням.

Особливого значення дослідження конфліктності набуває у військовому середовищі, оскільки ефективність професійної діяльності військовослужбовців значною мірою залежить від рівня згуртованості колективу, взаєморозуміння та здатності до швидкої координації дій. Підвищена конфліктність може негативно впливати на психологічний клімат підрозділу, сприяти виникненню напружених взаємин та ускладнювати міжособистісне спілкування [18, с. 70].

Умови бойової діяльності, постійний стрес, психоемоційне виснаження та фізичне перевантаження можуть сприяти зростанню рівня конфліктності військовослужбовців. У таких ситуаціях особистість може демонструвати підвищену дратівливість, агресивність, емоційну нестійкість та труднощі у контролі власної поведінки.

На думку Тетяна Титаренко, тривале перебування особистості у стані психологічного напруження негативно впливає на емоційну сферу людини та може сприяти виникненню конфліктних форм поведінки [37, с. 175]. Саме тому важливого значення набуває своєчасна психодіагностика конфліктності та виявлення осіб, схильних до деструктивної поведінки у спілкуванні.

Використання методики діагностики рівня конфліктності особистості у межах даного дослідження дозволяє визначити рівень схильності військовослужбовців до конфліктної поведінки та встановити взаємозв'язок між конфліктністю, агресивною поведінкою та особливостями міжособистісного спілкування.

Перевагою методики є її простота у використанні, інформативність та можливість швидкого визначення психологічних особливостей особистості у процесі соціальної взаємодії. Отримані результати дозволяють більш глибоко

проаналізувати психологічний стан військовослужбовців та визначити основні фактори, що впливають на якість міжособистісної взаємодії у військовому колективі.

Отже, методика діагностики рівня конфліктності особистості є важливим психодіагностичним інструментом у дослідженні психологічних особливостей військовослужбовців. Її застосування сприяє визначенню рівня конфліктності, особливостей емоційного реагування та здатності особистості до конструктивної взаємодії у військовому середовищі.

Висновки до другого розділу

У другому розділі кваліфікаційної роботи було здійснено обґрунтування та аналіз психодіагностичних методик, використаних для дослідження впливу агресивної поведінки на якість міжособистісного спілкування діючих військових. У процесі дослідження було визначено, що ефективне вивчення психологічних особливостей військовослужбовців потребує комплексного підходу до психодіагностики, який дозволяє дослідити рівень агресивності, особливості міжособистісної взаємодії та схильність до конфліктної поведінки.

Саме тому для емпіричного дослідження було обрано опитувальник агресивності Басса–Даркі, методику діагностики міжособистісних відносин Тімоті Лірі та методику діагностики рівня конфліктності особистості.

У результаті теоретичного аналізу було визначено, що опитувальник агресивності Басса–Даркі є однією з найбільш валідних та інформативних методик для дослідження агресивної поведінки особистості. Методика дозволяє комплексно оцінити різні форми агресивності, виявити рівень ворожості, дратівливості, підозрливості та особливості емоційного реагування людини. Встановлено, що особливу значущість у контексті дослідження військовослужбовців мають такі показники, як фізична агресія, вербальна агресія, дратівливість та негативізм, оскільки саме ці прояви безпосередньо впливають на якість міжособистісного спілкування та психологічний клімат у військовому колективі.

У процесі аналізу методики Басса–Даркі було з'ясовано, що її використання дозволяє не лише визначити загальний рівень агресивності особистості, а й виявити окремі форми агресивної поведінки, які можуть проявлятися у професійній діяльності військовослужбовців. Було встановлено, що дана методика є ефективним інструментом для дослідження психологічного стану особистості в умовах підвищеного емоційного навантаження та тривалого стресу.

Також у межах другого розділу було здійснено аналіз методики діагностики міжособистісних відносин Тімоті Лірі. Встановлено, що дана методика дозволяє дослідити особливості міжособистісної поведінки, характер взаємодії людини з оточенням та домінуючі стилі спілкування. Методика є особливо актуальною для дослідження військовослужбовців, оскільки професійна діяльність у військовому середовищі передбачає постійну комунікацію, взаємодію та необхідність швидкої координації дій між членами колективу.

У результаті аналізу методики Т. Лірі було визначено, що вона дозволяє встановити основні типи міжособистісної поведінки особистості, серед яких авторитарний, агресивний, підозрілий, доброзичливий, залежний та інші типи взаємодії. Особливе значення для даного дослідження мають показники агресивного, підозрілого та авторитарного типів поведінки, оскільки вони можуть негативно впливати на міжособистісне спілкування військовослужбовців та сприяти виникненню конфліктних ситуацій у колективі.

За допомогою аналізу можна зробити висновок, що методика Тімоті Лірі дозволяє визначити рівень соціальної адаптації особистості, її здатність до конструктивного спілкування та ефективної взаємодії з іншими людьми. Використання даної методики у межах дослідження забезпечує можливість комплексного аналізу міжособистісних відносин військовослужбовців та визначення психологічних особливостей їх комунікативної поведінки.

Значна увага у другому розділі була приділена методиці діагностики рівня конфліктності особистості. У результаті аналізу встановлено, що конфліктність

є важливим психологічним показником, який безпосередньо впливає на характер міжособистісної взаємодії та ефективність спілкування у військовому колективі. Було визначено, що дана методика дозволяє оцінити рівень схильності особистості до конфліктної поведінки, особливості емоційного реагування у складних ситуаціях та здатність до конструктивного вирішення суперечок.

Високий рівень конфліктності часто супроводжується підвищеною агресивністю, емоційною нестабільністю, дратівливістю та труднощами у міжособистісному спілкуванні.

У ході аналізу було з'ясовано, що військова діяльність створює умови підвищеного психоемоційного навантаження, що може сприяти виникненню конфліктних ситуацій між військовослужбовцями. Саме тому дослідження рівня конфліктності дозволяє більш глибоко проаналізувати особливості міжособистісної взаємодії у військовому середовищі та встановити основні фактори, які впливають на психологічний клімат у колективі.

Проведений аналіз психодіагностичних методик дозволив зробити висновок про те, що обраний комплекс методів є достатньо інформативним, валідним та надійним для дослідження психологічних особливостей діючих військовослужбовців. Використання декількох взаємодоповнюючих методик забезпечує можливість комплексного вивчення агресивної поведінки, міжособистісних відносин та конфліктності особистості.

Таким чином, проведений аналіз психодіагностичних методик підтвердив доцільність їх використання у межах емпіричного дослідження впливу агресивної поведінки на якість міжособистісного спілкування діючих військових.

РОЗДІЛ 3 ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ НА ЯКІСТЬ МІЖОСОБИСТІСНОГО СПІЛКУВАННЯ ДІЮЧИХ ВІЙСЬКОВИХ

3.1. Організація та методи емпіричного дослідження

Емпіричне дослідження впливу агресивної поведінки на якість міжособистісного спілкування діючих військовослужбовців було проведене з метою виявлення особливостей прояву агресивності, рівня конфліктності та специфіки міжособистісної взаємодії у військовому середовищі. Дослідження спрямовувалося на встановлення взаємозв'язку між рівнем агресивної поведінки та якістю міжособистісного спілкування військових в умовах професійної діяльності.

Організація емпіричного дослідження здійснювалася відповідно до поставленої мети, завдань та гіпотези кваліфікаційної роботи. У процесі дослідження було дотримано принципів науковості, об'єктивності, добровільності участі респондентів та конфіденційності отриманих результатів. Дослідження проводилося у декілька етапів в онлайн форматі використовуючи Google Форми.

На першому етапі було здійснено теоретичний аналіз наукової літератури з проблеми агресивної поведінки, міжособистісного спілкування та конфліктності особистості у військовому середовищі. Також було визначено мету, завдання, предмет та об'єкт дослідження, підібрано психодіагностичний інструментарій та сформовано вибірку досліджуваних.

Другий етап передбачав проведення психодіагностичного дослідження серед діючих військовослужбовців. На даному етапі здійснювалося анкетування та тестування респондентів за допомогою обраних психодіагностичних методик.

Третій етап полягав у проведенні кількісного та якісного аналізу отриманих результатів, інтерпретації емпіричних даних та формулюванні висновків щодо впливу агресивної поведінки на якість міжособистісного спілкування військовослужбовців.

Емпіричну базу дослідження склали 50 діючих військовослужбовців, які брали участь у тестуванні на добровільних засадах та були заздалегідь проінформовані про повну анонімність і конфіденційність отриманих результатів. Аналіз статевої структури сформованої вибірки показав, що більша частина респондентів, а саме 98% від загальної кількості, що відповідає 49 особам, представлена чоловічою статтю, тоді як жіноча стать складає 2%, що становить 1 особу (рис. 3.1.). Усі залучені до дослідження особи проходять військову службу та мають безпосередній досвід професійної діяльності в умовах підвищеного психоемоційного та фізичного навантаження.

Рисунок 3.1. Розподіл вибірки за статтю

Віковий діапазон досліджуваних охоплює період від 22 до 45 років. З метою детальнішого аналізу вибірки за віковим критерієм було розподілено на три основні групи. Першу групу склали військовослужбовці раннього дорослого віку від 22 до 27 років у кількості 15 осіб. Другу, найбільш чисельну групу, сформували респонденти віком від 28 до 36 років, кількість яких становила 23 особи. До третьої групи увійшли найбільш досвідчені військовослужбовці віком від 37 до 45 років у кількості 12 осіб (рис. 3.2). Такий розподіл дозволяє комплексно врахувати вплив вікового фактора та тривалості перебування у військовому середовищі на особливості досліджуваних психічних феноменів.

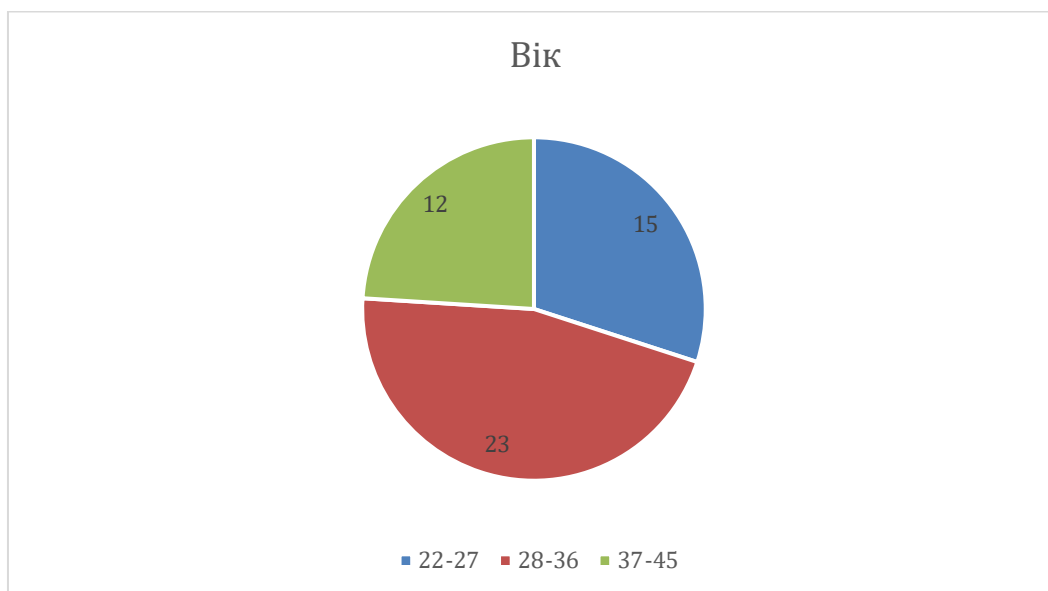

Рисунок 3.2. Вік досліджуваних

Вибір саме військовослужбовців як досліджуваної категорії обумовлений актуальністю проблеми агресивної поведінки у військовому середовищі. Умови військової діяльності характеризуються високим рівнем стресу, постійною психологічною напругою, необхідністю швидкого прийняття рішень та високою відповідальністю, що може впливати на емоційний стан особистості та особливості міжособистісної взаємодії [21].

Для реалізації поставленої мети було використано комплекс психодіагностичних методів дослідження.

Першою методикою став опитувальник агресивності Басса–Даркі, який використовувався для визначення рівня агресивної поведінки та основних форм агресії у військовослужбовців. Дана методика дозволила дослідити рівень фізичної агресії, вербальної агресії, дратівливості, негативізму, підозрливості, образливості та інших проявів агресивної поведінки [48, с. 32].

Другою методикою була методика діагностики міжособистісних відносин Тімоті Лірі. Її використання дозволило визначити особливості міжособистісного спілкування військовослужбовців, домінуючі стилі поведінки у спілкуванні, рівень доброзичливості, агресивності, авторитарності та особливості взаємодії з іншими людьми [44].

Третьою методикою стала методика діагностики рівня конфліктності особистості Є.П. Ільїн, П.А. Ковальов. Застосування цієї методики дало можливість оцінити рівень конфліктності респондентів, їх схильність до виникнення конфліктних ситуацій та особливості поведінки у міжособистісній взаємодії [18].

У процесі дослідження також використовувалися методи математичної статистики, які забезпечили можливість кількісного аналізу отриманих результатів. Для обробки емпіричних даних застосовувалися методи узагальнення, порівняння та інтерпретації результатів дослідження.

Особливу увагу у процесі емпіричного дослідження було приділено встановленню взаємозв'язку між рівнем агресивності військовослужбовців та особливостями їх міжособистісного спілкування. Аналіз результатів дозволив визначити, як різні форми агресивної поведінки впливають на комунікацію, рівень конфліктності та психологічний клімат у військовому колективі.

Важливим аспектом організації дослідження стало забезпечення психологічного комфорту респондентів під час тестування.

Учасникам дослідження було пояснено мету проведення психодіагностики, гарантовано конфіденційність отриманих результатів та добровільність участі у дослідженні. Це сприяло підвищенню достовірності отриманих емпіричних даних та об'єктивності результатів дослідження.

Організація емпіричного дослідження та використаний комплекс психодіагностичних методик дозволили комплексно дослідити рівень агресивної поведінки, особливості міжособистісного спілкування та конфліктності діючих військовослужбовців. Отримані результати стали основою для подальшого аналізу взаємозв'язку між агресивністю та якістю міжособистісної взаємодії у військовому середовищі.

3.2. Аналіз результатів дослідження рівня агресивності діючих військових

Для дослідження рівня агресивної поведінки діючих військовослужбовців було використано опитувальник агресивності Басса–Даркі. У межах проведеного

емпіричного дослідження, у якому взяли участь 50 військовослужбовців (переважно чоловічої статі, віком від 22 до 45 років), першочерговим завданням психодіагностичного етапу виступало комплексне визначення рівнів загальної агресивності респондентів, виявлення специфічних особливостей прояву їхньої деструктивної поведінки, а також диференціація найбільш виражених форм агресії, що домінують у досліджуваному колективі. Кількісний та якісний аналіз отриманих первинних даних дозволив зафіксувати виразну тенденцію до переважання середніх та високих показників, що безпосередньо відображає глибинні зміни в емоційній сфері особистості під впливом специфічних чинників армійського середовища.

Детальний розподіл респондентів за рівнями прояву агресивності показав, що високий рівень загальної агресивності притаманний 34% від загального масиву вибірки, що відповідає 17 військовослужбовцям. Такий стан свідчить про значне внутрішнє психоемоційне навантаження, схильність до імпульсивних реакцій та виражену готовність до використання деструктивних стратегій у процесі розв'язання міжособистісних суперечностей. Особистості з цим рівнем часто відчують труднощі в процесах саморегуляції, а їхня поведінка в умовах службової взаємодії може характеризуватися емоційною жорсткістю або відкритими проявами ворожості, що виступає психологічним маркером тривалого перебування в екстремальних умовах.

Найбільш репрезентативною та чисельною в межах досліджуваної вибірки виявилася група військовослужбовців із середнім рівнем загальної агресивності, який був зафіксований у 50% респондентів, що становить рівно 25 осіб. Отримані дані дозволяють констатувати наявність так званої адаптивної або контрольованої агресії, яка є природним інструментом психічного захисту в умовах військової діяльності. Військовослужбовці цієї категорії загалом зберігають здатність до конструктивного спілкування, стримування імпульсів та підтримання дисципліни, проте під впливом гострих фруструючих чинників, надмірної втоми чи раптової загрози вони здатні ситуативно демонструвати спалахи роздратування, вербальну агресію або різкий стиль комунікації. По суті,

цей рівень відображає хитку рівновагу між мобілізацією психічних ресурсів для виконання службових завдань та виснаженням нервової системи.

Низький рівень загальної агресивності було діагностовано лише у 16% військовослужбовців, що відповідає 8 особам із загального числа піддослідних (рис. 3.3.). Слід зазначити, що такі мінімальні показники у військовому середовищі можуть інтерпретуватися двояко. З одного боку, вони вказують на високу емоційну стійкість, сформованість навичок саморегуляції, миролюбність та виражену прагнення до компромісного вирішення конфліктів. З іншого боку, в умовах жорстко регламентованої військової служби та бойового стресу надмірно низька агресивність іноді може виступати проявом пасивності, емоційного гальмування, захисного витіснення реальних емоцій або ж свідчити про формування деструктивних тенденцій у вигляді аутоагресії, коли незадоволеність та напруга спрямовуються особистістю на саму себе через неможливість зовнішнього прояву.

Рисунок 3.3. Результати методики «Опитувальник агресивності Басса-Даркі»

Узагальнюючи емпіричні дані, зафіксовані в рисунку 3.3., стає очевидним, що сумарна частка осіб із середніми та високими показниками агресивності становить переважну більшість колективу (84%). Таке суттєве зміщення оцінок у бік підвищення агресивного фону знаходить своє об'єктивне пояснення у специфіці та екстремальному характері військово-професійної діяльності.

Постійне перебування в умовах хронічного психоемоційного навантаження, усвідомлення безперервної небезпеки для життя, висока ціна управлінських та виконавчих помилок, вимушена депривація базових потреб, а також необхідність миттєвого прийняття рішень у стресових ситуаціях неминуче призводять до накопичення внутрішньої напруги та психологічного виснаження. За подібних обставин агресія починає виконувати компенсаторну функцію, виступаючи специфічним, хоча й дезадаптивним, способом психологічної розрядки та заміщення заблокованих потреб особистості. Отримані результати підкреслюють гостру необхідність розробки та впровадження спеціалізованих програм психопрофілактики, спрямованих на оптимізацію морально-психологічного клімату в підрозділі та навчання військовослужбовців прийомам конструктивної саморегуляції.

У ході аналізу окремих шкал опитувальника Басса–Даркі було встановлено, що найбільш вираженими формами агресії серед військовослужбовців є вербальна агресія, дратівливість та підозрлість. Високий рівень вербальної агресії було виявлено у 42 % респондентів, середній рівень – у 46 %, низький – у 12 % досліджуваних. Отримані результати свідчать про те, що значна частина військовослужбовців схильна до словесного вираження негативних емоцій, використання підвищеного тону, різких висловлювань або емоційного тиску у процесі спілкування (табл. 3.1).

Такі прояви можуть бути наслідком постійного психоемоційного напруження, перевтоми та тривалого перебування у стресових умовах. Водночас вербальна агресія негативно впливає на якість міжособистісної взаємодії, сприяє виникненню конфліктів та погіршує психологічний клімат у колективі.

Підвищений рівень дратівливості було виявлено у 38 % військовослужбовців, середній рівень – у 48 %, низький – у 14 % респондентів. Це свідчить про те, що значна частина досліджуваних характеризується емоційною нестабільністю та схильністю до імпульсивних реакцій у складних ситуаціях (табл. 3.1).

Встановлено, що дратівливість часто супроводжується труднощами у контролі власних емоцій, підвищеною емоційною чутливістю та негативно впливає на процес міжособистісного спілкування. У військовому середовищі це може проявлятися у конфліктності, емоційній напрузі та труднощах у взаємодії між членами колективу.

Результати дослідження також показали підвищений рівень підозрливості серед респондентів. Високий рівень підозрливості було виявлено у 36 % військовослужбовців, середній – у 44 %, низький – у 20 % досліджуваних. Отримані показники можуть свідчити про настороженість, недовіру до оточення та схильність очікувати негативного ставлення з боку інших людей. Такі особливості можуть бути пов'язані зі специфікою військової діяльності, підвищеним рівнем психологічного напруження та необхідністю постійного контролю навколишньої ситуації (табл. 3.1).

Аналіз результатів фізичної агресії показав, що високий рівень даного показника спостерігається у 28 % респондентів, середній – у 52 %, низький – у 20 % військовослужбовців. Це свідчить про те, що хоча більшість досліджуваних не демонструє відкритої схильності до фізичної агресії, у частини респондентів спостерігається готовність до агресивного реагування у ситуаціях емоційного напруження.

Серед показників негативізму високий рівень було виявлено у 30 % респондентів, середній – у 50 %, низький – у 20 % досліджуваних. Отримані результати свідчать про наявність у частини військовослужбовців схильності до протестної поведінки, внутрішнього невдоволення або емоційного опору у процесі взаємодії.

Аналіз шкали образливості показав, що високий рівень цього показника спостерігається у 26 % респондентів, середній – у 48 %, низький – у 26 % військовослужбовців. Це свідчить про наявність емоційної вразливості та схильності до накопичення негативних переживань у частини досліджуваних. Дослідження показників почуття провини виявило, що високий рівень спостерігається у 22 % респондентів, середній – у 54 %, низький – у 24 %

досліджуваних. Отримані результати можуть свідчити про наявність внутрішнього емоційного напруження та переживань після проявів агресивної поведінки (табл. 3.1).

Таблиця 3.1. Результати дослідження рівня агресивності військовослужбовців за методикою Басса-Даркі

Шкала агресивності	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень
Фізична агресія	28%	52%	20%
Вербальна агресія	42%	46%	12%
Непряма агресія	30%	50%	20%
Дратівливість	38%	48%	14%
Негативізм	30%	50%	20%
Образливість	26%	48%	26%
Підозрілість	36%	44%	20%
Почуття провини	22%	54%	24%

У цілому результати емпіричного дослідження свідчать про те, що для значної частини військовослужбовців характерний середній або високий рівень агресивності. Найбільш вираженими формами агресії є вербальна агресія, дратівливість та підозрілість, які безпосередньо впливають на якість міжособистісного спілкування у військовому колективі.

Отримані результати підтверджують припущення про те, що умови військової діяльності можуть сприяти підвищенню рівня агресивної поведінки та емоційної напруги особистості. Водночас надмірний рівень агресивності негативно впливає на психологічний клімат у колективі, ускладнює міжособистісну взаємодію та сприяє виникненню конфліктних ситуацій.

Отже, проведене дослідження дозволило встановити особливості прояву агресивної поведінки діючих військовослужбовців та підтвердило необхідність

подальшого вивчення взаємозв'язку між агресивністю, конфліктністю та якістю міжособистісного спілкування у військовому середовищі.

3.3. Дослідження особливостей міжособистісного спілкування військовослужбовців Т.Лірі

З метою дослідження особливостей міжособистісного спілкування діючих військовослужбовців було використано методика діагностики міжособистісних відносин Тімоті Лірі. Дана методика дозволила визначити основні стилі міжособистісної поведінки респондентів, особливості їх взаємодії з оточенням, рівень доброзичливості, агресивності, підозрливості та характер комунікативної поведінки у військовому колективі [34, с. 47].

У дослідженні взяли участь 50 військовослужбовців чоловічої статі (98%) віком від 22 до 45 років. Проведення психодіагностичного дослідження було спрямоване на виявлення особливостей міжособистісного спілкування військових та визначення основних типів поведінки у процесі взаємодії з іншими людьми.

У результаті ретельного кількісного та якісного аналізу емпіричних даних, отриманих під час дослідження міжособистісної сфери, було встановлено, що для більшої частини залучених військовослужбовців характерним є середній рівень комунікативної адаптації та помірно виражені адаптивні особливості міжособистісної поведінки. Водночас у значної частини респондентів фіксуються чітко окреслені прояви підвищеної агресивності, підозрливості та авторитарності, які в умовах сумісної діяльності спроможні чинити деструктивний вплив на загальну якість міжособистісної взаємодії у військовому середовищі.

Комплексний аналіз результатів за шкалою авторитарного типу поведінки дозволив з'ясувати, що високий рівень даного показника притаманний 32% респондентів, що відповідає 16 особам, середній рівень діагностовано у 50% (25 військовослужбовців), а низький виявлено лише у 18% досліджуваних, тобто у 9 осіб (рис. 3. 4.)

Рисунок 3.4. Розподіл відповідей щодо авторитарного типу поведінки

Отримані співвідношення наочно свідчать про виражене прагнення майже третини піддослідних до жорсткого домінування у процесі комунікації, встановлення тотального контролю над діями інших людей та абсолютну впевненість у правоті власної позиції. Варто підкреслити, що у специфічному військовому середовищі певний рівень авторитарності є професійно обумовленим та навіть необхідним конструктом, оскільки службова діяльність безпосередньо базується на суворій дисципліні, чіткій вертикалі підпорядкування та потребі миттєвого прийняття одноосібних рішень у критичних ситуаціях. Проте надмірний рівень авторитарного стилю поведінки поза межами виконання статутних завдань суттєво ускладнює повсякденне міжособистісне спілкування, блокує зворотний зв'язок і виступає потужним тригером для розгортання затяжних внутрішньогрупових конфліктів у підрозділі, що підтверджується даними.

Емпіричні показники за шкалою агресивного типу міжособистісної поведінки продемонстрували, що високий рівень цього параметра фіксується у 36% військовослужбовців (18 осіб), середній рівень охоплює 48% (24 особи), а низькі значення спостерігаються у 16% респондентів, що відповідає 8 особам із загального масиву вибірки (табл. 3.2). Дана тенденція вказує на наявність у суттєвої частини особового складу стійкої схильності до вибору жорстких та безкомпромісних стратегій взаємодії, емоційної різкості, підвищеної

дратівливості й суттєвих труднощів у процесі побудови конструктивного діалогу. Подібні прояви безпосередньо корелюють із хронічним психоемоційним навантаженням, граничним рівнем відповідальності за результати діяльності та тривалим перебуванням індивіда в умовах стресу, які виснажують адаптаційний потенціал психіки. Підвищений рівень агресивності закономірно погіршує загальний морально-психологічний клімат колективу, провокуючи емоційне відчуження та руйнуючи групову згуртованість підрозділу.

При вивченні результатів за шкалою підозрілого типу поведінки було виявлено, що високий рівень за даним фактором демонструють 34% респондентів (17 осіб), середній рівень зафіксовано у 46% (23 особи), тоді як низький притаманний 20% військовослужбовців, що становить 10 осіб від загальної кількості (рис. 3.5.).

Рисунок 3.5. Відповіді військовослужбовців «Підозрілий тип поведінки»

Такі дані є яскравим свідченням формування у третини піддослідних стійкої міжособистісної настороженості, вираженої недовіри до мотивів поведінки оточуючих, критичності сприймання та емоційної замкненості. Психологічним підґрунтям розвитку таких якостей виступають самі умови життєдіяльності військових, які нерозривно пов'язані з постійною небезпекою, дефіцитом перевіреної інформації та необхідністю безперервного моніторингу навколишнього оточення задля збереження життя, що з часом трансформує ситуативну пильність у стійку рису особистості.

Поряд із деструктивними тенденціями, дослідження доброзичливого типу міжособистісної поведінки засвідчило, що високий рівень за цією шкалою притаманний 40% респондентів (20 осіб), середній виявлено у 44% (22 особи), а низький фокусується у 16% військовослужбовців (8 осіб) (табл. 3.2). Отриманий розподіл дозволяє стверджувати, що попри складні умови служби, значна частина особового складу зберігає внутрішній потенціал для підтримання конструктивних взаємин, здатна виявляти емпатію, взаєморозуміння та демонструвати базове позитивне ставлення до колег. Цей ресурс є фундаментальним чинником стабілізації мікроклімату, оскільки дозволяє компенсувати негативні наслідки службового стресу через механізми неформальної підтримки.

Аналогічний вектор розвитку підтверджується аналізом альтруїстичного типу поведінки, де високий рівень прояву було зафіксовано у 28% респондентів (14 осіб), середній рівень охопив найбільшу групу – 52% (26 осіб), а низький рівень виявився характерним для 20% військовослужбовців, що відповідає 10 особам.

Рисунок 3.6. Результати альтруїстичного типу поведінки досліджуваних

Наведені показники підтверджують сформованість у більшості членів колективу готовності до безкорисливої взаємодопомоги, надання дієвої підтримки товаришам по службі та вираженої здатності до продуктивної

кооперації заради досягнення спільної мети. Водночас результати емпіричного оцінювання за шкалами залежного та підлеглого типів міжособистісної поведінки дозволяють констатувати, що переважна більшість досліджуваних військовослужбовців характеризується оптимальним, середнім рівнем емоційної залежності від референтної групи та демонструє достатній рівень автономності, самостійності й критичності мислення у процесі щоденної міжособистісної комунікації.

Таблиця 3.2. Результати дослідження міжособистісних відносин

Тип міжособистісної поведінки	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень
Авторитарний	32%	50%	18%
Егоїстичний	24%	54%	22%
Агресивний	36%	48%	16%
Підозрілий	34%	46%	20%
Підлеглий	18%	56%	26%
Залежний	22%	52%	26%
Доброзичливий	40%	44%	16%
Альтруїстичний	28%	52%	20%

У процесі аналізу отриманих результатів було встановлено, що для більшості військовослужбовців характерне поєднання доброзичливості, авторитарності та помірної агресивності у міжособистісній взаємодії (табл. 3.2.). Це пояснюється специфікою військової діяльності, яка одночасно потребує дисципліни, емоційної стриманості та здатності до командної взаємодії.

Водночас у частини респондентів спостерігається підвищений рівень агресивного та підозрілого типів поведінки, що може негативно впливати на якість міжособистісного спілкування, сприяти виникненню конфліктів та ускладнювати взаємодію між військовослужбовцями.

Отримані результати свідчать про те, що ефективність міжособистісного спілкування у військовому колективі значною мірою залежить від рівня емоційної стабільності, розвитку комунікативних навичок та здатності особистості до конструктивної взаємодії.

Отже можна дійти висновку, що результати дослідження особливостей міжособистісного спілкування військовослужбовців підтверджують, що умови військової діяльності суттєво впливають на характер міжособистісної взаємодії та формування комунікативної поведінки особистості. Встановлено, що підвищений рівень агресивності та підозрливості негативно впливає на якість спілкування у військовому колективі, тоді як доброзичливість, взаємопідтримка та здатність до співпраці сприяють формуванню позитивного психологічного клімату.

3.4. Аналіз результатів дослідження за методикою «Діагностика рівня конфліктності особистості» Є.П. Ільїн, П.А. Ковальов

Продовженням нашого емпіричного дослідження стало детальне вивчення індивідуально-психологічних особливостей конфліктності військовослужбовців. Конфліктність у межах цього дослідження розглядається як багатоконпонентна властивість особистості, що безпосередньо демонструє загальну спрямованість, характер та ефективність міжособистісної взаємодії в умовах тривалого й інтенсивного психологічного навантаження.

З метою глибокого вивчення цього феномену нами було застосовано стандартизований опитувальник «Діагностика рівня конфліктності особистості» Є.П. Ільїна та П.А. Ковальова. Даний інструментарій дозволяє не лише диференціювати схильність респондентів до різних стратегій реагування в ситуаціях розходження поглядів, але й визначити загальний вектор інтенсивності конфліктних тенденцій в особового складу, оцінюючи рівень їхньої готовності до розгортання деструктивного протистояння [26, с. 30]. Кількісний розподіл отриманих результатів, а також їх якісна психологічна інтерпретація дозволили виявити низку специфічних закономірностей, притаманних сформованій вибірці,

та детально описати особливості комунікативної поведінки військовослужбовців під впливом хронічного службового та бойового стресу.

Первинний аналіз відповідей дозволив здійснити розподіл досліджуваних військовослужбовців за трьома базовими рівнями вираженості конфліктності, що показує загальну картину емоційного стану та комунікативних тенденцій всередині досліджуваного підрозділу.

Рисунок 3.7. Розподіл військовослужбовців за рівнем загальної конфліктності за методикою Є.П. Ільїна, П.А. Ковальова

Аналіз даних за шкалою високого рівня конфліктності дозволив встановити, що чітко виражена, перманентна схильність до конфліктної поведінки властива 34% від загальної кількості респондентів, що в абсолютному обчисленні становить 17 військовослужбовців (рис. 3.7). Особистості, які увійшли до цієї групи, характеризуються порівняно низькою здатністю опанувати себе у стресових ситуаціях, підвищеною імпульсивністю, емоційною лабільністю та вираженою схильністю до жорсткого домінування. У специфічних і закритих умовах військового середовища такі індивідуальні властивості часто трансформуються у деструктивні форми комунікації, грубість та емоційну відчуженість. Для таких військовослужбовців конфліктна ситуація

нерідко виступає не просто інструментом розв'язання об'єктивного протиріччя, а звичним, стереотипним паттерном щоденного реагування, тригером для самоствердження в ієрархічній структурі колективу або ж несвідомим механізмом психологічної розрядки від внутрішнього напруження. У ситуаціях жорсткої статутної взаємодії такі особи демонструють нетерпимість до чужої думки, гіпертрофовану критичність та безкомпромісну прямолінійність, що безпосередньо блокує можливість згуртованої, командної роботи підрозділу.

Найбільш чисельною та репрезентативною в межах сформованої вибірки виявилася категорія військовослужбовців із середнім, адаптивним рівнем конфліктності, який було діагностовано у 50% піддослідних, що відповідає рівно 25 особам від загального масиву вибірки (рис. 3.7). Отримані показники переконливо свідчать про те, що половина опитаних володіє достатнім рівнем емоційної саморегуляції та свідомо прагне підтримувати конструктивний, урівноважений стиль спілкування з колегами по службі.

Військовослужбовці цієї групи самостійно не шукають приводів для деструктивного протистояння і здатні свідомо стримувати імпульсивні спалахи роздратування задля збереження військової дисципліни, нормального мікроклімату та загальної ефективності діяльності. Водночас у ситуаціях виникнення реальної несправедливості, загрози їхньому особистісному статусу чи професійному авторитету, а також під дією екстремальних, виснажливих чинників професійного середовища вони спроможні рішуче та жорстко відстоювати власні позиції, виявляючи ситуативну конфліктність як форму захисної мобілізації психіки у відповідь на зовнішні подразники.

Низький рівень конфліктності особистості зафіксовано у 16% респондентів, що у чисельному еквіваленті становить 8 військовослужбовців із загального числа учасників емпіричного дослідження (див. рис. 3.7). З психологічної точки зору, цей показник демонструє виражену орієнтацію індивіда на уникнення гострих кутів, вибір компромісних або пристосувальних стратегій поведінки та прагнення зберегти гармонійні, безконфліктні стосунки в колективі за будь-яку ціну. Проте в контексті специфіки військово-професійної

діяльності, яка вимагає високої рішучості, жорсткої принциповості, здатності чинити опір та діяти в умовах постійного тиску з боку супротивника чи обставин, надмірно низька конфліктність не завжди може інтерпретуватися як однозначно позитивний чи адаптивний маркер. У багатьох випадках вона може свідчити про формування тенденцій до конформізму, пасивності, надмірного емоційного гальмування або регресивного витіснення власних негативних переживань. За умов тривалого перебування в джерелі стресу така поведінка неминуче призводить до глибоких внутрішньоособистісних конфліктів, стрімкого розвитку синдрому професійного вигорання через неможливість вчасного та екологічного вивільнення емоцій назовні.

Детальний аналіз середніх значень за окремими шкалами методики дозволив ретельно вивчити специфіку внутрішньоструктурних компонентів конфліктності особового складу та визначити, які саме форми реагування є домінуючими в досліджуваному підрозділі. Згідно з отриманими емпіричними даними, найвищі показники зафіксовано за шкалою емоційної агресії, де середній бал становить 7.8 із 10 можливих. Це переконливо свідчить про глибокий рівень внутрішнього психоемоційного навантаження, накопичення прихованого роздратування та постійне перебування військовослужбовців у стані психічного напруження. Наступною за ступенем вираженості є шкала захисної поведінки із показником 7.5 балів, що вказує на постійну готовність респондентів до відбиття потенційних міжособистісних загроз та жорсткого захисту власних кордонів, особистісного статусу чи професійного авторитету в колективі.

Високі значення також виявлено за шкалою вербальної агресії, яка досягає 7.4 балів, та шкалою загальної нестриманості, що становить 7.1 балів. Подібні результати наочно пояснюють, чому конфліктність у закритому середовищі найчастіше виявляється не у відкритих фізичних зіткненнях, а через різкий стиль комунікації, підвищену критичність, іронію, підвищення тону та використання директивних мовленнєвих конструктів під час щоденної взаємодії. Водночас показники за шкалою фізичної агресії залишаються на помірному рівні й

складають лише 4.2 бали, що є прямим наслідком дії стримувальних чинників військової дисципліни, суворой системи статутного підпорядкування та усвідомлення високої відповідальності за порушення правопорядку.

Шкала наступальності, що фіксується на рівні 6.8 балів, відображає прагнення значної частини особового складу до лідерства та домінування, тоді як показники предметної агресії у 6.1 балів та аутоагресії у 5.3 бали демонструють наявність додаткових каналів виходу внутрішньої напруги, коли деструктивні імпульси спрямовуються на навколишні об'єкти або трансформуються у внутрішні почуття провини й незадоволеності собою. У сукупності аналіз профілю конфліктної поведінки підтверджує, що в умовах тривалого стресу у військовослужбовців суттєво переважають вербально-емоційні та захисні форми реагування, які потребують своєчасної психологічної корекції.

Узагальнюючи результати дослідження за методикою Є.П. Ільїна та П.А. Ковальова, стає очевидним, що сумарний показник середнього та високого рівнів конфліктності охоплює переважну більшість опитаних військовослужбовців, складаючи в сукупності 84% вибірки. Така тенденція має під собою глибоке об'єктивне підґрунтя, зумовлене специфікою армійського середовища, яке нерозривно пов'язане з жорстким дефіцитом часу, високою ціною управлінських помилок, безпосередньою загрозою життю та вимушеним перебуванням у закритому, суворо регламентованому соціумі. Постійне накопичення негативних емоцій, хронічний недосип та фізичне виснаження поступово деформують емоційно-вольову сферу особистості, знижуючи її адаптаційні можливості та провокуючи виникнення міжособистісного тертя. Отримані емпіричні дані повністю підтверджують наукове припущення про те, що підвищена конфліктність у військовому середовищі часто виступає специфічним, хоч і дезадаптивним способом реагування на фруструючі обставини діяльності. Усе це гостро актуалізує потребу у цілеспрямованому розвитку навичок конструктивного вирішення суперечностей, розвитку комунікативної компетентності та емоційної саморегуляції особового складу як базової умови

збереження високої згуртованості, позитивного психологічного клімату та загальної боєздатності військового підрозділу.

3.5. Взаємозв'язок агресивної поведінки та якості міжособистісного спілкування військових

Важливим етапом нашого дослідження, що дозволяє об'єднати отримані емпіричні дані в цілісну теоретико-прикладну систему, виступає встановлення та психологічний аналіз кореляційних зв'язків між характеристиками деструктивної поведінки військовослужбовців та особливостями їхньої міжособистісної взаємодії. Для досягнення цієї мети та математичного обґрунтування висунутих гіпотез нами було застосовано метод лінійної кореляції Пірсона. Математико-статистичній обробці підлягали первинні кількісні показники п'ятдесяти діючих військовослужбовців, отримані за трьома психодіагностичними інструментами: опитувальником Басса-Даркі, методикою діагностики міжособистісних взаємин Т. Лірі та тестом рівня конфліктності особистості Є.П. Ільїна й П.А. Ковальова. Повні результати проведеного аналізу, що відображають взаємозв'язки між усіма досліджуваними параметрами, акумульовано в єдиній кореляційній матриці (табл. 3.3).

Аналіз представлених у таблиці 3.3 емпіричних коефіцієнтів лінійної кореляції дозволив виявити низку стійких, статистично значущих як позитивних, так і негативних взаємозв'язків, які розкривають внутрішні механізми адаптації та комунікації особового складу в умовах хронічного психоемоційного навантаження.

Провідне місце у структурі виявлених кореляційного зв'язку посідає виразний позитивний взаємозв'язок між показником загальної агресивності за методикою Басса-Даркі та рівнем особистісної конфліктності за методикою Є.П. Ільїна, П.А. Ковальова, який зафіксовано на рівні $r = 0.584$ при високому ступені статистичної значущості. Даний математичний факт наочно демонструє, що внутрішня готовність військовослужбовця до використання агресивних паттернів реагування є базовим детермінуючим чинником його реальної

конфліктної поведінки у військовому колективі. Військовослужбовці з високим індексом агресивності не просто схильні накопичувати роздратування, а й активно екстраполюють його на зовнішнє середовище, виступаючи безпосередніми ініціаторами суперечок чи суб'єктами деструктивного тертя під час виконання щоденних службових завдань.

Проведений аналіз дозволив виявити складну систему взаємозв'язків між індексами деструктивних проявів та типами міжособистісної поведінки за концепцією Т. Лірі. Зокрема, виявлено статистично значущий позитивний зв'язок між загальною агресивністю та авторитарним типом міжособистісної поведінки ($r = 0.412$). Це свідчить про те, що прагнення до жорсткого лідерства, домінування та беззаперечного підпорядкування оточуючих власній волі у військовому середовищі часто підживлюється саме агресивними тенденціями особистості.

Водночас індекс загальної агресивності закономірно виявив тісний позитивний зв'язок із агресивним типом міжособистісної поведінки за Т. Лірі ($r = 0.615$), що підтверджує високу конвергентну валідність застосованого діагностичного комплексу та вказує на тотальну фіксацію таких осіб на різких, вимогливих та безкомпромісних формах спілкування з товаришами по службі.

Окремого психологічного висвітлення потребує аналіз кореляційного індексу ворожості, який інтегрує в собі внутрішні когнітивні установки недовіри. Було встановлено значущий позитивний взаємозв'язок між індексом ворожості за Басса-Даркі та підозрливим типом міжособистісної поведінки за Т. Лірі ($r = 0.548$). Дана закономірність відтворює специфічний психологічний синдром, за якого внутрішня уразливість, ображеність та очікування шкоди з боку соціуму трансформуються у стійку поведінкову ізоляцію, замкненість, надмірну настороженість та упередженість щодо дій керівництва та колег.

Більше того, індекс ворожості виявив позитивну кореляцію із загальним рівнем конфліктності особистості за Є.П. Ільїним ($r = 0.394$). Це показує, що військові йдуть на конфлікт не лише через спалахи емоцій чи нестриманість. Часто причиною є прихована ворожість і недовіра, коли людина починає

сперечатися просто тому, що всередині вона впевнена: оточуючі хочуть підірвати її авторитет або зашкодити її інтересам.

Важливе практичне значення для розробки психопрофілактичних програм мають виявлені статистично значущі негативні кореляційні зв'язку. Так, показник загальної агресивності за Басса-Даркі виявив негативну взаємозалежність із доброзичливим типом міжособистісної поведінки за Т. Лірі ($r = -0.436$), а також зворотний зв'язок з альтруїстичним типом міжособистісних взаємин ($r = -0.382$).

Аналогічна тенденція зафіксована і для загального рівня конфліктності особистості за Є.П. Ільїним, яка негативно корелює з доброзичливістю ($r = -0.461$) та альтруїзмом ($r = -0.314$). Ці мінусові показники чітко доводять: що вищими є рівні конфліктності та агресивності у військових, то сильніше це руйнує та блокує їхнє прагнення до нормального, позитивного спілкування. Особи із високою конфліктною та агресивною спрямованістю втрачають здатність до емпатійного слухання, вияву гнучкості, компромісу, надання безкорисливої неформальної підтримки товаришам по службі та продуктивної кооперації. Це призводить до поступової ерозії групової згуртованості військового підрозділу, підриває міжособистісну довіру та трансформує соціальне середовище з джерела підтримки на додатковий потужний стресогенний чинник.

Таблиця 3.3. Матриця кореляційних зв'язків показників агресивності, конфліктності та типів міжособистісної поведінки військовослужбовців

Психологічні показники (шкали)	Загальна агресивність (Басса-Даркі)	Загальна ворожість (Басса-Даркі)	Загальна конфліктність (Ільїн, Ковальов)
Загальна агресивність	1,000	0,214	0,584
Загальна ворожість	0,214	1,000	0,394
Авторитарний тип (Т. Лірі)	0,412	0,185	0,298
Агресивний тип (Т. Лірі)	0,615	0,241	0,512
Підозрілий тип (Т. Лірі)	0,268	0,548	0,334
Доброзичливий тип (Т. Лірі)	-0,436	-0,192	-0,461
Альтруїстичний тип (Т. Лірі)	-0,382	-0,115	-0,314
Загальна конфліктність	0,584	0,394	1,000

Узагальнюючи результати проведеного кореляційного аналізу за допомогою лінійного коефіцієнта Пірсона, можна зробити обґрунтований

висновок про існування цілісного, взаємодетермінованого психологічного комплексу деструктивної взаємодії у військовослужбовців. Високі рівні загальної агресивності та ворожості виступають базовим внутрішнім ядром, яке через механізми підвищення особистісної конфліктності та нестриманості безпосередньо деформує якість міжособистісного спілкування, посилюючи авторитарні, жорсткі, підозрілі та ізоляційні тенденції поведінки і одночасно пригнічуючи прояви доброзичливості, прагнення до співпраці та взаємодопомоги.

Виявлена закономірність підкреслює, що в умовах тривого виконання обов'язків під дією психоемоційного навантаження профілактика конфліктів та оптимізація спілкування мають здійснюватися не суто через дисциплінарні обмеження, а шляхом системного зниження рівня внутрішньої агресивності, навчання особового складу прийомам екологічного відреагування гніву, розвитку навичок емоційної саморегуляції та цілеспрямованого відновлення ресурсів просоціальної взаємодії у колективі.

Висновки до третього розділу

У третьому розділі кваліфікаційної роботи було проведено емпіричне дослідження впливу агресивної поведінки на якість міжособистісного спілкування діючих військовослужбовців. У процесі дослідження було проаналізовано рівень агресивності, особливості міжособистісної взаємодії та рівень конфліктності військових, а також встановлено взаємозв'язок між зазначеними психологічними показниками.

Емпіричне дослідження проводилося серед 50 діючих військовослужбовців переважно чоловічої статі віком від 22 до 45 років. Для реалізації поставленої мети було використано комплекс психодіагностичних методик, а саме: опитувальник агресивності Басса–Даркі, методику діагностики міжособистісних відносин Тімоті Лірі та методику діагностики рівня конфліктності особистості.

У результаті дослідження рівня агресивності військовослужбовців встановлено, що для значної частини респондентів характерний середній та високий рівень агресивної поведінки. Було визначено, що найбільш вираженими формами агресії серед досліджуваних є вербальна агресія, дратівливість та підозрілість. Отримані результати свідчать про те, що умови військової діяльності, які супроводжуються постійним психоемоційним навантаженням та стресом, можуть сприяти формуванню емоційної напруги, підвищеної дратівливості та агресивних реакцій.

У процесі аналізу особливостей міжособистісного спілкування військовослужбовців встановлено, що для більшості респондентів характерне поєднання доброзичливого, авторитарного та агресивного типів міжособистісної поведінки. Було визначено, що значна частина військових демонструє прагнення до контролю та домінування у спілкуванні, водночас зберігаючи потребу у підтримці, співпраці та взаємодопомозі у колективі.

Дослідження показало, що підвищений рівень агресивності негативно впливає на якість міжособистісної взаємодії військовослужбовців. У респондентів із високими показниками агресивної поведінки частіше спостерігалися труднощі у спілкуванні, конфліктність, підозрілість та емоційна напруженість. Такі прояви негативно впливають на психологічний клімат у військовому колективі та ускладнюють процес ефективної взаємодії між військовослужбовцями.

У результаті кореляційного аналізу було встановлено наявність тісного взаємозв'язку між рівнем агресивної поведінки та якістю міжособистісного спілкування військових. Зокрема, виявлено сильний позитивний зв'язок між загальним рівнем агресивності та агресивним типом міжособистісної поведінки, а також між вербальною агресією та конфліктністю. Водночас встановлено негативний взаємозв'язок між рівнем агресивності та доброзичливістю у спілкуванні.

Отримані результати підтвердили гіпотезу дослідження про те, що підвищений рівень агресивної поведінки негативно впливає на якість

міжособистісного спілкування діючих військовослужбовців. Було доведено, що агресивність сприяє погіршенню психологічного клімату у військовому колективі, зростанню конфліктності та ускладненню міжособистісної взаємодії.

На основі результатів емпіричного дослідження було розроблено практичні рекомендації щодо профілактики агресивної поведінки та покращення міжособистісного спілкування у військовому середовищі. Встановлено, що важливими напрямками профілактичної роботи є психологічна підтримка військовослужбовців, розвиток навичок емоційної саморегуляції, проведення тренінгів комунікативної компетентності, формування позитивного соціально-психологічного клімату та розвиток стресостійкості особистості.

Результати проведеного емпіричного дослідження підтвердили актуальність проблеми впливу агресивної поведінки на якість міжособистісного спілкування діючих військових та засвідчили необхідність подальшого психологічного вивчення зазначеної проблематики. Отримані результати можуть бути використані у практичній діяльності військових психологів, під час організації психопрофілактичної роботи з військовослужбовцями, а також у процесі розробки програм психологічної підтримки та покращення міжособистісної взаємодії у військових колективах.

ВИСНОВКИ

У кваліфікаційній роботі було здійснено комплексне теоретичне та емпіричне дослідження впливу агресивної поведінки на якість міжособистісного спілкування діючих військовослужбовців. Актуальність обраної теми обумовлена сучасними умовами військової діяльності, які характеризуються підвищеним рівнем психоемоційного навантаження, тривалим перебуванням у стресових ситуаціях, високим рівнем відповідальності та необхідністю швидкої адаптації до складних умов служби. У таких обставинах особливого значення набуває проблема психологічного стану військовослужбовців, їх здатності до конструктивної міжособистісної взаємодії та впливу агресивної поведінки на психологічний клімат військового колективу.

У результаті проведеного теоретичного аналізу наукової літератури було встановлено, що агресивна поведінка є складним багатокomпонентним психологічним явищем, яке формується під впливом біологічних, соціальних та психологічних чинників. У сучасній психологічній науці агресія розглядається як форма поведінки, спрямована на заподіяння фізичної або психологічної шкоди іншій людині чи групі людей. Встановлено, що агресивність може проявлятися у фізичній, вербальній, непрямій формах, а також у вигляді дратівливості, підозрливості, образливості та ворожості.

Аналіз наукових підходів дозволив визначити, що агресивна поведінка у військовому середовищі значною мірою пов'язана зі специфікою професійної діяльності військовослужбовців. Постійне перебування у стані психоемоційного напруження, небезпека для життя, фізичне перевантаження та високий рівень відповідальності можуть сприяти підвищенню рівня емоційної нестабільності, конфліктності та агресивності особистості.

У процесі теоретичного дослідження було проаналізовано психологічні особливості міжособистісного спілкування діючих військовослужбовців. Встановлено, що міжособистісна взаємодія у військовому середовищі має специфічний характер та формується під впливом дисципліни, системи

підпорядкування, спільної діяльності та постійної необхідності координації дій. Визначено, що ефективність міжособистісного спілкування значною мірою залежить від рівня довіри між членами колективу, емоційної стабільності, комунікативних навичок та здатності до конструктивного вирішення конфліктних ситуацій.

У ході теоретичного аналізу було встановлено, що агресивна поведінка негативно впливає на якість міжособистісного спілкування військовослужбовців. Підвищений рівень агресивності сприяє виникненню конфліктів, емоційної напруги, недовіри та погіршенню психологічного клімату у військовому колективі. Водночас позитивна міжособистісна взаємодія, взаємна підтримка та ефективна комунікація виступають важливими чинниками психологічної стабільності та згуртованості військовослужбовців.

Для досягнення мети дослідження та виконання поставлених завдань було обрано комплекс психодіагностичних методик, які дозволили всебічно дослідити рівень агресивності, особливості міжособистісної взаємодії та конфліктності військовослужбовців. У дослідженні були використані опитувальник агресивності Басса–Даркі, методика діагностики міжособистісних відносин Тімоті Лірі та методика діагностики рівня конфліктності особистості.

У процесі аналізу психодіагностичних методик встановлено, що опитувальник Басса–Даркі є ефективним інструментом для визначення різних форм агресивної поведінки особистості, зокрема фізичної та вербальної агресії, дратівливості, негативізму, підозрливості та образливості. Методика Тімоті Лірі дозволила визначити особливості міжособистісної поведінки військовослужбовців, рівень доброзичливості, агресивності, авторитарності та характер взаємодії у колективі. Методика діагностики рівня конфліктності особистості дала можливість оцінити схильність респондентів до конфліктної поведінки та особливості реагування у складних ситуаціях міжособистісної взаємодії.

Емпіричне дослідження проводилося серед 50 діючих військовослужбовців чоловічої статі віком від 22 до 45 років. Усі респонденти

брали участь у дослідженні добровільно та були проінформовані про конфіденційність результатів тестування.

У результаті дослідження рівня агресивності встановлено, що для значної частини військовослужбовців характерний середній та високий рівень агресивної поведінки. Найбільш вираженими формами агресії виявилися вербальна агресія, дратівливість та підозрілість. Це свідчить про наявність у частини респондентів емоційної нестабільності, труднощів у контролі власних емоцій та схильності до різких емоційних реакцій у процесі спілкування.

Отримані результати підтвердили, що умови військової діяльності можуть сприяти підвищенню рівня емоційного напруження та агресивності особистості. Постійне перебування у стресових ситуаціях, фізичне та психологічне перевантаження негативно впливають на емоційний стан військовослужбовців та можуть ускладнювати процес міжособистісної взаємодії.

У процесі дослідження особливостей міжособистісного спілкування встановлено, що для більшості військовослужбовців характерне поєднання доброзичливого, авторитарного та агресивного типів міжособистісної поведінки. Визначено, що значна частина респондентів демонструє прагнення до дисципліни, контролю та домінування у спілкуванні, що є професійно обумовленим у військовому середовищі. Водночас у багатьох військовослужбовців спостерігається потреба у підтримці, співпраці та взаємодопомозі у колективі.

У результаті дослідження встановлено, що військовослужбовці з підвищеним рівнем агресивності частіше демонструють конфліктність, емоційну напруженість, підозрілість та труднощі у міжособистісному спілкуванні. Такі прояви негативно впливають на психологічний клімат у військовому колективі та можуть ускладнювати ефективну взаємодію між військовослужбовцями.

Проведений кореляційний аналіз дозволив встановити тісний взаємозв'язок між рівнем агресивної поведінки та якістю міжособистісного спілкування військових. Було виявлено сильний позитивний зв'язок між агресивністю та конфліктністю, а також негативний взаємозв'язок між рівнем

агресивності та доброзичливістю у спілкуванні. Отримані результати підтвердили висунуту гіпотезу дослідження про те, що підвищений рівень агресивної поведінки негативно впливає на якість міжособистісного спілкування діючих військовослужбовців.

На основі результатів емпіричного дослідження було розроблено практичні рекомендації щодо профілактики агресивної поведінки та покращення міжособистісної взаємодії у військовому колективі. Встановлено, що важливими напрямками психопрофілактичної роботи є психологічна підтримка військовослужбовців, розвиток навичок емоційної саморегуляції, формування конструктивних способів вирішення конфліктів, розвиток комунікативної компетентності та підтримання позитивного соціально-психологічного клімату у підрозділі.

Важливе значення має проведення психологічних тренінгів, спрямованих на розвиток навичок ефективного спілкування, емоційного самоконтролю та стресостійкості військовослужбовців. Також доцільним є проведення індивідуальної психологічної роботи з військовими, які демонструють високий рівень агресивності, конфліктності або труднощі у міжособистісній взаємодії.

Практичне значення дослідження полягає у можливості використання отриманих результатів у діяльності військових психологів, під час організації психопрофілактичної та психокорекційної роботи з військовослужбовцями, а також у процесі розробки програм психологічної підтримки особового складу.

Таким чином, результати проведеного дослідження підтвердили актуальність проблеми впливу агресивної поведінки на якість міжособистісного спілкування діючих військовослужбовців та дозволили досягти поставленої мети й виконати основні завдання кваліфікаційної роботи. Отримані результати свідчать про необхідність подальшого психологічного вивчення проблеми агресивності у військовому середовищі та вдосконалення системи психологічної підтримки військовослужбовців.

Проведене дослідження підтвердило, що агресивна поведінка є важливим фактором, який впливає на ефективність міжособистісної взаємодії,

психологічний клімат та рівень згуртованості військового колективу. Саме тому профілактика агресивної поведінки, розвиток емоційної стійкості та формування конструктивної комунікації є важливими умовами забезпечення психологічного благополуччя військовослужбовців та ефективності їх професійної діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агресивна поведінка військовослужбовців в умовах бойового стресу : магістерська робота. – Київський національний університет ім. Тараса Шевченка, 2022. – 96 с.
2. Алещенко В. І. Психологія військового колективу. – Київ : НАОУ, 2016. – 270 с.
3. Бех І. Д. Соціальна поведінка особистості. – Київ : Либідь, 2010. – 312 с.
4. Блінов О. А. Військова психологія : навчальний посібник. – Київ : Талком, 2019. – 464 с.
5. Блінов О. А. Психологія бойового стресу. – Київ : Талком, 2021. – 295 с.
6. Варій М. Й. Основи військової психології. – Львів : Сполом, 2015. – 432 с.
7. **Взаємозв'язок агресивності та конфліктності особистості** // Актуальні проблеми психології. – 2017. – Т. 11. – С. 85–92.
8. Волкова Н. П. Психологія комунікації : навчальний посібник. – Київ : Академвидав, 2011. – 344 с.
9. Вплив агресії на професійне спілкування військових : бакалаврська робота. – Харківський національний університет внутрішніх справ, 2023. – 82 с.
10. Вплив бойового стресу на емоційний стан військових // Наука і освіта. – 2022. – № 3. – С. 90–97.
11. Гаврилькевич В'ячеслав, Абдрахманова Марина "Показники агресивності у військовослужбовців." *Psychology Travelogs* 1 (2023): 5-15.
12. Гайдукевич, Геннадій Анатолійович. *Прояви агресивності у курсантів вищих військових закладів освіти на різних етапах підготовки*. Diss. автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00. 07 «Педагогічна та вікова психологія»/Гайдукевич Геннадій Анатолійович, 2000.
13. Дарвін Ч. Про вираження емоцій у людини і тварин. – Київ : Основи, 2000. – 416 с.
14. Емоційне вигорання військовослужбовців в умовах війни // Організаційна психологія. Економічна психологія. – 2023. – № 1. – С. 40–49.

15. Емоційне виснаження та агресивність у військовому середовищі : дипломна робота. – Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова, 2022. – 88 с.
16. Карамушка Л. М. Психологія управління : навчальний посібник. – Київ : Міленіум, 2003. – 344 с.
17. Киричук О. В. Основи психології : підручник. – Київ : Либідь, 2002. – 631 с.
18. Кокур О. М. Психологія особистості військовослужбовця. – Київ : НДЦ ГП ЗСУ, 2015. – 320 с.
19. Конфліктність як прояв емоційної дезадаптації // Практична психологія та соціальна робота. – 2019. – № 9. – С. 34–41.
20. Корольчук М. С. Екстремальна психологія : підручник. – Київ : Ніка-Центр, 2007. – 432 с.
21. Максименко С. Д. Загальна психологія : навчальний посібник. – Київ : Центр учбової літератури, 2008. – 272 с.
22. Максименко С. Д. Методологія та організація психологічного дослідження. – Київ : Центр учбової літератури, 2008. – 360 с.
23. Міжособистісні конфлікти у військовому середовищі // Теорія і практика сучасної психології. – 2020. – № 1. – С. 133–139.
24. Міністерство оборони України. Психологічна підготовка особового складу Збройних Сил України. – Київ : МОУ, 2022. – 178 с.
25. Орбан-Лембрик Л. Е. Психологія спілкування : підручник. – Київ : Академвидав, 2004. – 576 с.
26. Особливості міжособистісних відносин у військових колективах : бакалаврська робота. – Національний університет оборони України, 2021. – 78 с.
27. Особливості прояву агресивності у військовослужбовців // Психологічний часопис. – 2020. – № 7. – С. 55–63.
28. Осьодло В. І. Психологія кризових ситуацій. – Київ : НАОУ, 2012. – 295 с.
29. Панок В. Г. Стрес і психологічна травма. – Київ : Ніка-Центр, 2020. – 312 с.
30. Перелигіна Л. А. Психологія кризових станів особистості. – Харків : ХНУВС, 2012. – 312 с.

31. Постельникова, Анастасія Олександрівна. *Агресивність військовослужбовців: прояв та корекція*. Diss. 2024.
32. Психологічна адаптація військовослужбовців після бойових дій // Вісник післядипломної освіти. – 2022. – № 5. – С. 144–151.
33. Психологічні наслідки тривалого стресу у військових // Науковий вісник ХДУ. – 2022. – № 4. – С. 88–95.
34. Психологічні чинники конфліктності військовослужбовців : магістерська робота. – Львівський державний університет внутрішніх справ, 2020. – 104 с.
35. Роль міжособистісної взаємодії у згуртованості військового колективу // Вісник психології та педагогіки. – 2023. – № 1. – С. 59–66.
36. Руденко, Ганна Сергіївна, and Вікторія Олегівна Каурова. "ОСОБЛИВОСТІ ТА ЧИННИКИ МАНІПУЛЯТИВНОГО ПСИХОЛОГІЧНОГО ВПЛИВУ В МІЖОСОБИСТІСНОЇ ВЗАЄМОДІЇ." *Ментальне здоров'я 2* (2026): 273-280.
37. Савчин М. В. Вікова психологія : навчальний посібник. – Київ : Академвидав, 2007. – 400 с.
38. Сальнікова О. Ф. Стратегічні комунікації в сучасних війнах гібридного типу. *Social Development & Secirity*. 2019. Vol. 9. №. 5. С. 133-142.
39. Соціально-психологічні наслідки бойового досвіду // Актуальні проблеми психології. – 2021. – № 2. – С. 19–27.
40. Титаренко Т. М. Психологія життєвої кризи. – Київ : Агропромвидав України, 2009. – 376 с.
41. Ульянова, Тетяна Юріївна. *Індивідуально-психологічні особливості конфліктності як властивості особистості*. Diss. Південноукраїнський національний педагогічний університет імені КД Ушинського, 2016.
42. Фрейд З. Психологія несвідомого. – Київ : Основи, 2000. – 400 с.
43. Фромм Е. Анатомія людської деструктивності. – Харків : КСД, 2019. – 624 с.
44. Хміляр О. Ф. Психологічні особливості агресивної поведінки військовослужбовців // Вісник Національного університету оборони України. – 2021. – № 4. – С. 112–118.

45. Яценко Т. С. Основи психологічного консультування. – Київ : Либідь, 2004. – 328 с.
46. Aggression and Antisocial Behavior in Adolescence. Aggression and antisocial behavior in adolescence. – Cambridge : Cambridge University Press, 1997. – 332 p.
47. American Psychiatric Association. Diagnostic and statistical manual of mental disorders. – Washington : APA Publishing, 2013. – 947 p.
48. Albert Bandura. Aggression: A social learning analysis. – New Jersey : Prentice Hall, 1973. – 390 p.
49. Arnold Buss. The psychology of aggression. – New York : Wiley, 1961. – 307 p.
50. Coccaro E. F. Intermittent explosive disorder and aggression // *Psychiatric Clinics of North America*. – 2015. – Vol. 38, № 3. – P. 441–451.
51. Haller J. The neurobiology of abnormal manifestations of aggression // *Neuroscience and Biobehavioral Reviews*. – 2014. – Vol. 46. – P. 163–178.
52. Interpersonal Diagnosis of Personality. Interpersonal diagnosis of personality. – New York : Ronald Press Company, 1957. – 518 p.
53. Leary T. Interpersonal behavior and personality adjustment // *Journal of Personality*. – 1956. – Vol. 24, № 3. – P. 321–342.
54. McCrae R. R., Costa P. T. Personality in adulthood. – New York : Guilford Press, 2003. – 268 p.
55. Miller N. E. The frustration-aggression hypothesis // *Psychological Review*. – 1941. – Vol. 48, № 4. – P. 337–342.
56. Novaco R. W. Anger as a risk factor for violence among the mentally disordered // *Violence and Mental Disorder*. – 1994. – P. 21–59.

ДОДАТКИ

Додаток А

Опитувальник агресії Басса-Даркі

1. Часом я не можу справитися з бажанням заподіяти шкоду іншим.
2. Іноді я пліткую про людей, яких не люблю.
3. Я легко дратуюся, але швидко заспокоююся.
4. Якщо мене не попросять ввічливо, я не виконаю.
5. Я не завжди одержую те, що мені призначено.
6. Я не знаю, що люди говорять про мене за моєю спиною.
7. Якщо я не схвалюю поведінки друзів, я даю їм це відчути.
8. Коли мені вдавалося обдурити кого-небудь, я відчував болісне каяття.
9. Мені здається, що я не здатний ударити людину.
10. Я ніколи не дратуюся настільки, щоб кидатися предметами.
11. Я завжди поблажливий до чужих недоліків.
12. Якщо мені не подобається встановлене правило, мені хочеться порушити його.
13. Інші вміють майже завжди скористатися сприятливими обставинами.
14. Я тримаюся насторожено з людьми, які ставляться до мене більш дружньо, ніж я очікую.
15. Я часто не погоджуюсь з людьми.
16. Іноді мені в голову приходять думки, яких я соромлюся.
17. Якщо хто-небудь першим ударить мене, я не відповім йому тим же.
18. Коли я дратуюся, я “хряпаю” дверима.
19. Я набагато більш дратівливий, ніж здається.
20. Якщо хтось вдає із себе начальника, то я завжди відповідаю йому всупереч.
21. Мене трішки засмучує моя доля.
22. Я думаю, що багато людей не люблять мене.
23. Я не можу утриматися від суперечки, якщо люди не згодні зі мною.
24. Люди, які утримуються від роботи, повинні відчувати почуття провини.

25. Той, хто ображає мене і мою родину, запрошується на бійку.
26. Я не здатний на грубі жарти.
27. Мене охоплює лють, коли наді мною насміхаються.
28. Коли люди вдають із себе начальників, я роблю все, щоб вони не зазнавалися.
29. Майже щотижня я бачу кого-небудь, хто мені не подобається.
30. Досить багато людей заздять мені.
31. Я вимагаю, щоб люди поважали мене.
32. Мене гнітить те, що я мало роблю для своїх батьків.
33. Люди, що постійно нервують вас, вартують того, щоб їх «клацнули по носі».
34. Я ніколи не буваю похмурий від злості.
35. Якщо до мене ставляться гірше, ніж я заслуговую, я не засмучуюсь
36. Якщо хтось виводить мене із себе, я не звертаю уваги.
37. Хоча я і не показую цього, мене іноді гризе заздрість.
38. Іноді мені здається, що наді мною сміються.
39. Навіть якщо я злюся, то не намагаюся сильно обурюватися.
40. Мені хочеться, щоб мої гріхи були прощені.
41. Я рідко даю здачі, навіть якщо хто-небудь ударить мене.
42. Коли виходить не по-моєму, я іноді ображаюсь.
43. Іноді люди дратують мене однією своєю присутністю.
44. Немає людей, яких би я по-справжньому ненавидів.
45. Мій принцип: “Ніколи не довіряти «чужим людям»”.
46. Якщо хтось дратує мене, я готовий сказати, що я про нього думаю.
47. Я роблю багато такого, про що згодом шкодую.
48. Якщо я розлючуся, я можу й ударити кого-небудь.
49. З дитинства я ніколи не виявляв вибухів гніву.
50. Я часто почуваюся як ”порохова бочка”, готова вибухнути.
51. Якби усі знали, що я відчуваю, мене б вважали людиною, з якою нелегко працювати.
52. Я завжди думаю про те, які потаємні причини змушують людей робити щось приємне для мене.

53. Коли на мене кричать, я починаю кричати у відповідь.
54. Невдачі засмучують мене.
55. Я боюся не рідше і не частіше, ніж інші.
56. Я можу згадати випадки, коли я був настільки злий, що вихоплював речі, що потрапляли мені під руку, і ламав їх.
57. Іноді я почуваю, що готовий першим почати бійку.
58. Іноді я почуваю, що життя поступає зі мною несправедливо.
59. Раніше я думав, що більшість людей говорить правду, але тепер я в це не вірю.
60. Я лаюся тільки зі злості.
61. Коли я чиню неправильно, мене мучить совість.
62. Якщо для захисту своїх прав мені потрібно застосувати фізичну силу, я застосовую її.
63. Іноді я виражаю свій гнів тим, що стукаю кулаком по столі.
64. Я буваю грубуватий по відношенню до людей, які мені не подобаються.
65. У мене немає ворогів, які б хотіли мені нашкодити.
66. Я не вмію поставити людину на місце, навіть якщо вона того заслуговує.
67. Я часто думаю, що жив неправильно.
68. Я знаю людей, що здатні довести мене до бійки.
69. Я не засмучуюся через дрібниці.
70. Мені рідко приходить у голову, що люди намагаються розлютити чи образити мене.
71. Я часто тільки загрожую людям, хоча і не збираюся виконати погрозу.
72. Останнім часом я став занудою.
73. У суперечці я часто підвищую голос.
74. Я намагаюся зазвичай приховувати своє погане ставлення до людей.
75. Я краще погоджуся з чимось, ніж буду сперечатися.

Додаток Б

Методика «Діагностика міжособистісних відносин (ДМО)» Т. Лірі

Інструкція: Перед вами набір характеристик. Прочитайте кожен з них і відзначте знаком „+” ті, які відповідають вашому уявленню про себе. Будьте уважними. Намагайтеся відповідати якомога точніше і правдивіше.

Завдання 1. Дайте відповідь на запитання: Яка ви людина?

1. Інші думають про мене прихильно.
2. Справляю враження на оточуючих.
3. Умію розпоряджатися, карати.
4. Умію наполягати на своєму.
5. Володію почуттям гідності.
6. Незалежна.
7. Здатна сама потурбуватися про себе.
8. Можу виявити байдужість.
9. Здатна бути суворою.
10. Сувора, але справедлива.
11. Можу бути щирою.
12. Критична до інших.
13. Люблю поплакатися.
14. Часто сумна.
15. Схильна до недовіри.
16. Часто розчаровуюся.
17. Здатна бути критичною до себе.
18. Здатна визнавати свою неправоту.
19. З охотою підкоряюся.
20. Поступлива.
21. Вдячна.
22. Захоплююся, схильна до копіювання.
23. Ставлюся до інших з повагою.

24. Шукаю схвалення.
25. Здатна до співпраці, взаємодопомоги.
26. Намагаюся вжитися з іншими.
27. Приязна, доброзичлива.
28. Уважна, ласкава.
29. Делікатна.
30. Підбадьорююча.
31. Відгукуюся на заклики про допомогу.
32. Безкорислива.
33. Здатна викликати захоплення.
34. Користуюся у інших повагою.
35. Володію талантом керівника.
36. Люблю відповідальність.
37. Впевнена у собі.
38. Самовпевнена, наполеглива.
39. Ділова, практична.
40. Люблю змагатися.
41. Стійка і непохитна, де потрібно.
42. Невблаганна, але безпристрасна.
43. Дратівлива.
44. Відкрита, прямолінійна.
45. Не терплю, щоб мною командували.
46. Скептична.
47. На мене важко справити враження.
48. Образлива, вимоглива (педантична, скурпульозна).
49. Легко соромлюся.
50. Невпевнена у собі.
51. Поступлива.
52. Скромна.
53. Часто користуюся допомогою інших.

54. Дуже поважаю авторитет.
55. З охотою приймаю поради.
56. Довірлива і намагаюся порадувати інших.
57. Завжди люб'язна у спілкуванні.
58. Ціную думку оточуючих.
59. Комунікабельна, товариська.
60. Добросердна.
61. Добра, вселяю впевненість.
62. Ніжна, м'якосердна.
63. Люблю турбуватися про інших.
64. Безкорислива, щедра.
65. Люблю давати поради.
66. Справляю враження значущості.
68. Люблю керувати та управляти. Владна.
69. Хвалькувата.
70. Зарозуміла, самовдоволена.
71. Думаю тільки про себе.
72. Хитра, прагматична.
73. Нетерпима до помилок інших.
74. Корислива.
75. Щира.
76. Часто неприязна.
77. Озлоблена.
78. Схильна весь час скаржитися.
79. Ревнива.
80. Довго пам'ятаю образи.
81. Схильна до самокатування.
82. Сором'язлива.
83. Безініціативна.
84. Покірлива.

85. Залежна, несамостійна.
86. Люблю підкорятися.
87. Надаю право іншим приймати рішення.
88. Легко пошиваюся у дурні.
89. Легко піддаюся впливу друзів.
90. Готова довіритися будь-кому.
91. Доброзичлива до всіх без винятку.
92. Усім симпатизую.
93. Пробачаю все.
94. Переповнена надмірним співчуттям.
95. Великодушна, терпляча до недоліків.
96. Намагаюся бути покровителем.
97. Прагну до успіху.
98. Очікую захоплення від кожного.
99. Розпоряджаюся іншими.
100. Деспотична.
101. Сноб (оцінюю людей за рангом і достатком, а не за особистісними якостями).
102. Марнослава.
103. Егоїстична.
104. Холодна, черства.
105. Саркастична, люблю насміхатися.
106. Зла, жорстока.
107. Часто гніваюся.
108. Нечутлива, байдужа.
109. Злопам'ятна.
110. Пронизана духом суперечності.
111. Уперта.
112. Недовірлива, підозріла.
113. Нерішуча.

114. Сором'язлива.
115. Відрізняюся надмірною готовністю підкорятися.
116. М'якотіла.
117. Майже ніколи нікому не заперечую.
118. Нав'язлива.
119. Люблю, щоб мене опікали.
120. Надмірно довірлива.
121. Намагаюся заручитися позитивним ставленням кожного.
122. З усіма погоджуюся.
123. Завжди приязна.
124. Усіх люблю.
125. Надто поблажлива до оточуючих.
126. Намагаюся втішити кожного.
127. Турбуюся про інших на шкоду собі.
128. Псую людей надмірною добротою.

Опрацювання результатів

Після того, як досліджуваний оцінить себе, підраховуються бали за кожним з восьми октантів психограми методики. Кожний плюс оцінюється в 1 бал; таким чином, максимальна оцінка октанта — 16 балів.

1. октант: 1 – 4, 33 – 36, 65 – 68, 97 – 100
2. октант: 5 – 8, 37 – 40, 69 – 72, 101 – 104 .
3. октант: 9 – 12, 41 – 44, 73 – 76, 105 – 108
4. октант: 13 – 16, 45 – 48, 77 – 80, 109 – 112
5. октант: 17 – 20, 49 – 52, 81 – 84, 113 – 116

Додаток В

Діагностика рівня конфліктності особистості

Інструкція

Виберіть один з трьох запропонованих варіантів відповідей на питання і запишіть його, наприклад у такому вигляді: 1-А, 2-Б, 3-б і т.д.

1. Чи характерно для Вас прагнення до домінування, тобто до того, щоб підкорити своїй волі інших?
А. Ні. Б. Іноді. В. Так.
2. Чи є у Вашому колективі люди, які Вас побоюються, а можливо і ненавидять?
А. Так. Б. Важко визначитись. В. Ні.
3. Хто Ви у більшій мірі?
А. Заспокоюючий. Б. Принциповий. В. Діловитий.
4. Як часто Вам доводиться виступати з критичними судженнями?
А. Часто. Б. Іноколи. В. Рідко.
5. Що б для Вас було пріоритетним, якби Ви очолили новий колектив?
А. Розробив би програми роботи колективу на рік вперед і переконав колектив в її доцільності. Б. Вивчив би хто є хто і встановив би контакт з лідерами. В. Частіше би радився з людьми.
6. У випадку невдач, який стан для Вас найбільш характерний?
А. Песимізм. Б. Поганий настрій. В. Образа на себе.
7. Чи характерно для Вас прагнення відстоювати традицій Вашого колективу та притримуватись їх?
А. Так. Б. Скоріше так. В. Ні.
8. Чи відносите Ви себе до людей, які готові почути про себе гірку правду, що висловлена в очі?
А. Так. Б. Скоріше так. В. Ні.
9. Яких якостей Ви намагаєтесь позбутися в себе?
А. Роздратованість. Б. Образливість. В. Нестерпність до критики у свій бік.
10. Хто Ви переважно?

А. Незалежний. Б. Лідер. В. Генератор ідей.

11. Якою людиною вважають Вас друзі?

А. Екстравагантною. Б. Оптимістом. В. Наполегливим.

12. З чим Вам найчастіше доводиться боротися?

А. Несправедливістю. Б. Бюрократизмом. В. Егоїзмом.

13. Що для Вас найбільш характерно?

А. Недооцінювання своїх здібностей. Б. Об'єктивна оцінка своїх здібностей. В. Переоцінка своїх здібностей.

14. Що найчастіше призводить Вас до конфлікту з людьми?

А. Надмірна ініціативність. Б. Надмірна критичність. В. Надмірна прямолінійність.

Додаток Г

Первинні дані за методиками «Опитувальник агресивності Басса–Даркі», «Діагностики міжособистісних відносин Тімоті Лірі» та «Діагностика конфліктності особистості Є.П. Ільїн та П.А. Ковальов»

Респондент	Стать	Вік	Агресивність	Ворожість	Авторитарний тип	Агресивний тип	Підозрілий тип	Доброзичливий тип	Альтруїстичний тип	Конфліктність
1	Ч	25	9	4	7	11	7	3	7	15
2	Ч	38	24	14	13	15	14	11	13	37
3	Ч	27	3	9	12	10	11	13	10	8
4	Ч	34	19	7	15	14	15	12	9	42
5	Ч	22	30	3	9	13	10	16	15	33
6	Ч	31	20	6	2	11	7	5	6	34
7	Ч	41	10	16	9	16	10	9	11	32
8	Ч	31	26	8	11	13	14	9	11	10
9	Ч	23	21	10	14	1	10	16	9	42
10	Ч	43	32	1	9	12	4	10	8	31
11	Ч	24	18	12	1	14	12	12	10	38
12	Ч	30	24	7	11	3	16	7	16	29
13	Ч	39	29	13	12	15	12	11	11	21
14	Ч	29	22	6	13	15	11	15	8	41
15	Ч	27	31	14	10	11	3	9	16	28
16	Ч	29	18	6	10	16	12	14	12	39
17	Ч	39	28	5	16	6	13	16	9	27
18	Ч	33	11	13	11	10	10	13	11	38
19	Ч	36	20	17	7	13	8	4	14	23

20	Ч	24	30	4	9	12	2	15	10	33
21	Ж	45	23	8	12	16	11	14	4	39
22	Ч	34	29	9	14	9	16	12	15	32
23	Ч	27	21	13	12	5	16	13	12	27
24	Ч	31	21	10	5	9	11	8	9	3
25	Ч	40	24	11	11	13	13	9	13	40
26	Ч	30	27	2	9	14	10	13	3	29
27	Ч	26	17	7	16	10	12	11	10	32
28	Ч	28	12	10	11	9	14	11	13	41
29	Ч	40	31	18	10	14	5	16	11	34
30	Ч	23	22	15	15	16	14	2	14	5
31	Ч	28	31	7	4	9	10	16	10	30
32	Ч	42	19	2	13	8	12	16	12	38
33	Ч	34	23	12	12	15	13	10	7	32
34	Ч	25	24	9	11	10	11	15	16	25
35	Ч	36	18	8	10	15	15	11	9	40
36	Ч	24	14	11	15	7	12	14	11	26
37	Ч	33	22	17	15	16	14	10	12	8
38	Ч	41	32	9	11	11	9	13	15	37
39	Ч	30	29	8	14	13	11	13	11	28
40	Ч	23	24	4	6	12	11	1	8	39
41	Ч	28	27	16	12	5	6	9	9	35
42	Ч	45	30	9	13	13	10	13	15	42
43	Ч	31	23	14	9	12	13	12	9	34
44	Ч	35	16	9	14	14	9	10	10	29
45	Ч	26	28	2	8	3	11	11	14	33
46	Ч	22	20	10	9	14	14	15	12	27

47	Ч	33	26	13	12	11	15	12	6	40
48	Ч	29	21	6	16	15	5	10	11	31
49	Ч	40	7	15	10	16	13	10	13	25
50	Ч	27	20	2	13	10	3	4	5	38